

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduskond
Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond

**Nõukogude tsensuurisüsteemi loomine ja organisatsiooniline väljakujunemine
Eesti NSV-s 1940-41 ja 1944-53.**

Bakalaureusetöö

Madis Aesma

Juhendaja:
prof. Epp Lauk

Tartu
2005

SISUKORD

SISUKORD	3
SISSEJUHATUS	6
I TEOREETILINE JA KONTEKSTUAALNE RAAMISTIK	9
1.1 Ülevaade varasematest uurimustest nõukogude tsensuuri kohta Eestis.....	9
1.1.1. Uurimusi nõukogude tsensuuri kohta	9
1.1.2 Nõukogude tsensuuri uurimine Eestis.....	10
1.2 Ajalooline taust uuritava ajavahemikul	12
1.3 Nõukogude tsensuuri olemus ja süsteem	16
1.4 Uurimisküsimused	19
II METOODILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD	20
2.1. Töös kasutatav uurimismeetod.....	20
2.2 Töös kasutatav empiiriline materjal	22
III TSENSUURIAMETI STRUKTUUR JA SELLE MUUTUMINE	24
3.1 Eellugu ja tsensuuriameti asutamine	24
3.2 Tsensuuriameti struktuur ja isikkoosseis 1940-41.....	26
3.3 Tsensuuriamet aastatel 1944-53	28
3.3.1. Struktuur ja isikkoosseis.	28
3.1.2 Üksuste ülesanded ja tsensorite töökorraldus	33
IV TSENSORID JA NENDE TÖÖ.....	43
4.1 Tsensuuriameti töö kaadriga	43
4.2 Koosseisulised töötajad	47
4.3 Mittekosseisulised töötajad.....	53
4.4 Ethel Aesma mälestusi.....	57
V DISKUSSIOON JA JÄRELDUSED.....	59
Arutelu.....	59
Kokkuvõte	63
Summary	64
Kasutatud kirjandus ja arhiividokumendid.....	66

Tabelid.....	70
Näiteid dokumentidest	77

Sissejuhatus

Iga poliitiline režiim, nii demokraatlik kui mittedemokraatlik, piirab teataval määral sõna- ja väljendusvabadust. Demokraatliku riigikorralduse puhul on sõnavabadus sätestatud riigi põhiseaduses ühena kodanike põhivabaduste seast, reeglina piiratakse seda vaid positiivse kontrolli otstarbel. Näiteks riigikaitse funktsioneerimise tagamiseks või siis selleks, et kaitsta riigi kodanike moraali ja isikuvabadusi.

Mõistagi eksisteerib ka demokraatliku riigikorralduse puhul sõnavabadusele mõningaid ohte, ent need ei ole niivõrd poliitilised kui turumajanduslikud. Suured, tootmisettevõtetenäitena käituvad meediakontsernid on näiteks huvitatud rohkem kasumist kui nn. avaliku huvi teenimisest. Sõnavabaduse piiramisest on ehk sellistel puhkudel siiski palju rääkida, võimalikest ohtudest aga küll.

Määratult suuremas ohus on sõnavabadus mittedemokraatlikes režiimides, kus piirangute ülesanded pole positiivse iseloomuga. Sellised režiimid püüavad piirangute abil saada valitseva eliidi või juhi kontrolli alla kogu avaliku sõna ning läbi selle ka inimeste mõttelaadi kujundamise. Avaliku sõna üle kontrolli kehtestamise või kas või selle taotlemisega ei saa enam sõnavabadusest juttugi olla. Hoolimata sellest on ka kõige ebademokraatlikuma riigikorraldusega riikide seadustes sõnavabadus enamasti sätestatud justnagu demokraatlike maade seadusteski.

Selleks, et märgitud piiranguid ellu viia, loovad mittedemokraatlikud režiimid endale vastavad riiklikult juhitud tsensuurimehhanismid. Tsensuurimehhanism on oma olemuselt repressiivne (mida ei ole kunagi demokraatlik regulatsioon), see on suunatud keelamisele, hävitamisele ja karistamisele.

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk on näidata, kuidas loodi selline kontrollimehhanism Eesti NSVs 1940-41 ja taastati 1944-53. Tegemist on Nõukogude tsensuuriaparaadi Glavlitiga, täpsemalt selle Eesti haruga.

Kuna käesoleva bakalaureusetöö fookus on tsensuuriameti loomisel ja selle struktuuril ning töökorraldusel, siis ei mahu selle raamidesse tsensuuri tegevuse ja selle tagajärgede lähem vaatlus ja analüüs. Siiski puudutatakse seda mõnevõrra nendes bakalaureusetöö osades, kus on kirjeldatud tsensuuri omavahelisi nõupidamisi ning arutelusid. Koosolekute üheks ülesandeks oli ka tehtud töö, seega ka tsensuuri tegevuse tagajärgede analüüsimine.

Eesti tsensuuriorgani nimetus oli erinevatel ajajärgudel erinev. Kui asutus 1940. aastal loodi, kandis ta nimetust Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsus, edaspidi muudeti

seada nimetust paaril korral, pikim nimekuju oli “Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Sõjaliste ja Riiklike Saladuste Trükis Avaldamise Vältimise Peavalitsus.” Asutuse likvideerimise ajaks kandis ta nimetust “Eesti MSV Ministrite Nõukogu juures asuv Trükistes Riiklike Saladuste Kaitse Peavalitsus” (Maimik, 1994:100). 1953. aastal peale Stalini surma läks tsensuuriamet lühikeseks ajaks, vaid aasta lõpuni (nii N. Liidu tasandil kui ka vabariikides) siseministeeriumi alluvusse ning oli tsensuuriameti nimekujuks oli “Siseministeeriumi 11. valitsus” (Veskimägi, 1996:51). Antud töös kasutatakse Eesti NSV tsensuuriorgani kohta lühendit ENSV KKP (Eesti NSV Kirjandus- ja Kirjastusajade Peavalitsus) ning üldnimetusena räägitakse sellest kui tsensuuriametist.

ENSV KKP tegutses kolm nädalat vähem kui 50 aastat. ENSV KKP asutamismäärus pärineb 23. oktoobrist 1940, asutus likvideeriti 1. oktoobril 1990. Küll ei olnud asutuse töö järjepidev, nimelt ei tegutsenud ENSV KKP 1941. aasta suvest kuni aprillini 1944. Tegevus lõppes 1941. aastal seoses Eesti territooriumi okupeerimisega Saksa vägede poolt ning tsensuuriameti evakueerumisega Venemaale. Asutus alustas taas tööd 1944. aasta aprillis, algul küll mitte Eesti territooriumil, kuna see oli Saksa vägede poolt okupeeritud (Luik, 1992:6). Kui aga nõukogude Eestis territooriumi sakslaste käest tagasi võitlesid ning üks okupatsioon taas teisega asendus, järgnes punasõduritele kohe ka nõukogude tsensuuriaparaat, mis igas okupeeritud linnas koheselt tegevust alustas – kohe peale Tartu vallutamist asus seal tsensuritööd tegema Alfons-Leo Lõhmus (Luik, 1992:6).

Kuni 1944. aasta septembrini asus KKP juhtimine veel Leningradis, ent oktoobrist, mil Tallinn taas nõukogude armee käes oli, alustas tsensuuriamet tegevust juba pealinnas..

Bakalaureusetöö toetub peamiselt arhiividokumentidele, mida varem kasutatud ei ole ning samuti Eestis tsensuuri kohta tehtud varasematele uurimustele (olulisemad tööd selles vallas pärinevad näiteks Veskimägilt (1996) ja Maimikult (1994, 1996). Arhiividokumentidel põhinevana on bakalaureusetöö ka allikakriitiline, otsides ja analüüsides tsensuuriameti loomist ja tööd kajastavaid dokumente.

Tsensuuriameti tollaste töötajate kättesaamist ja kasutamist allikatena raskendab tõsiasi, et paljud neist on tänaseks meie hulgast lahkunud. Konkreetseid nimesid mainitakse ameti dokumentides harva. Tõsi, juhuse läbi on just minu valitud ajavahemikul (täpsemalt aastal 1951) ENSV Glavlitis lühiajaliselt töötanud mu vanaema Ethel Aesma, kelle kirjeldust toonasest tsensuritööst saab käesolevast tööst

ka lugeda.

Kuna minu poolt uuritava ajavahemiku sisse jäi ka tsensuuriameti tegevuses olnud kolmeaastane paus, võib sellest tingituna uuritava perioodi kaheks jagada. Esimene periood algab 23. oktoobril 1940, sellest kuupäevast pärineb ENSV KKP asutamisdokument. Periood lõpeb 1941. aasta suvega, kui ENSV KKP evakueerus.

Teine periood algab sügisega 1944, mil ENSV KKP taas Tallinnas tegevust alustas, ning lõpeb 1953. aastaga. See aasta on teise perioodi lõpuks valitud seetõttu, et nii on võimalik jälgida ühelt poolt 1950. aasta märtsis peetud EKP VIII pleenumi mõjusid, teisalt seda, kuidas mõjutas tsensuuriametit Stalini surm 1953. aastal.

Lisaks sellele, et töö on oluline Eesti kirjasõna ja ajakirjanduse ajaloo seisukohast, on see osalt ka arhiivindusealane. Nimelt käsitletakse dokumente, mis tsensuuriorganisatsiooni loomist Eestis neil aastail kajastavad.

Bakalaureusetöö koosneb sissejuhatusest, neljast suuremast peatükist ning kokkuvõtvast osast. Peatükid on jaotatud järgmiselt: teoreetiline ja kontekstuaalne raamistik, kus annan ülevaate muudes antud valdkonda käsitlevatest uuringutest ning annan ülevaate sellest, millised olud neil kahel perioodil ENSV-s valitsesid. Teises peatükis kirjeldan töös kasutatavat metoodikat ning annan ülevaate empiirilistest materjalidest, millele tuginedes töö kirjutatud on. Kolmas peatükk kirjeldab ENSV KKP kui ametiasutuse struktuuri ning selle muutumist aastate vältel ja neljandas peatükis annan ülevaate tsensurite konkreetsematest tööülesannetest ja –tingimustest, samuti ameti kaadripoliitikast.

I Teoreetiline ja kontekstuaalne raamistik

1.1 Ülevaade varasematest uurimustest nõukogude tsensuuri kohta Eestis

1.1.1. Uurimusi nõukogude tsensuuri kohta

Meedia tegevust sovjetliku ideoloogia tingimustes ning tsensuuri selle olulise osana on uuritud mitmel pool. Jugoslaavia näitel on sellega tegelenud näiteks Pavao Novosel Zagrebi Ülikoolist, samuti Karol Jakubowicz Varssavi Ülikooli Ajakirjanduse Instituudist. Endiste idablokimaade esindajate vaadet sotsialistlikule meediale võib leida näiteks raamatus „Glasnost and After: Media and Change in Central and Eastern Europe“ (Paletz, Jakubowicz *et al.*, 1995).

Venelased on ka ise Nõukogude Liidu tsensuuri uurimisega tegelenud; seda mõistagi alles viimastel aastatel, mil tsensuuri enam ei eksisteeri; Ühe näitena võib siia tuua raamatu “Istoria sovetskoi polititšeskoi tsenzurõ: dokumentõ i kommentarii” (Goriaeva, Vodopianova *et al.* 1997).

Mitmel pool läänes alustati Nõukogude meediasüsteemi kirjeldamist aga juba enne selle lagunemist – ühe näitena võib siia tuua J. L. Curry ja J. R. Dassini 1982. aastal ilmunud raamatu „Press control around the world,“ samuti aasta varem P. Lendvai sulest ilmunud raamatu „The Bureaucracy of Truth. How Communist Governments Manage the News“.

Ning teiste kõrvale oleks siia mingis mõttes õigustatud paigutada ka üks selline teos, mis on oma põhiolemuselt hoopis ilukirjanduslik, ent tabab oma antiutopistlikus vormis totalitaarse elukorralduse ning sealhulgas ka tsensuuri olemust väga hästi. See on George Orwelli raamat „1984“ („Nineteen eighty-four“).

1.1.2 Nõukogude tsensuuri uurimine Eestis

ENSV tsensuurisüsteemi käsitlevatest uurimustest on tähtsaim eelpoolmainitud Kaljo-Olev Veskimägi 1996. aastal ilmunud raamat „Nõukogude unelaadne elu“. Raamatu teemaks on ENSV KKP tegevuse kirjeldamine kogu tema eksistentsi vältel. Raamat on tähtsaks lähtematejaliks nii minu uurimustöö kui ka kindlasti paljude järgnevate ja juba tehtud uurimustööde puhul, mis kirjeldavad Nõukogude Eesti meedia ja sellega seotud organite käekäiku. Töö keskendub tsensuuriameti kui organi tollasesse ühiskonnapilti sobitamisele ning kajastab ENSV KKP suhteid teiste tollaste institutsioonidega (peamiselt EKP-ga).

Lisaks K.-O. Veskimäele on tsensuuriteemat oma uurimustes puudutatud ka muudes Eesti ja ENSV meedia alastes uurimustes, näiteks 1993. aastal Tartus raamatus „Towards a Civic Society“, toimetajaiks Svennik Høyer, Epp Lauk ja Peeter Vihalemm. See raamat on üldse esimene mahukam Baltikumi meediaajalugu käsitlev uurimus, mis valminud iseseisva Baltikumi piirides. Stalinismiperioodi Eesti meedias, mida ka antud bakalaureusetöös kajastatakse, käsitlevad ses raamatus näiteks Peeter Vihalemm ja Marju Lauristin oma peatüki „The Balts – West of the East, East of the West“ alateemas „The Failure of Stalinism to Extinguish the Memory of the Baltic People“, milles autorid märgivad, et Eestis hävitati stalinismiperioodil 20 miljonit raamatut (Lauristin, M. & Vihalemm, P.: 1993). Üheks põhiliseks hävitustöö tegijaks mõistagi punane tsensuur.

Samuti puudutavad tsensuuriteemat ka mõningad meie osakonnas tehtud bakalaureusetööd; näiteks Erle Rudi bakalaureusetöö „Eesti Raadio organisatoorne areng ja kaadripoliitika 1950. aastatel“ (2003) ja Maio Vaniko bakalaureusetöö „Kultuuriajakirjanduse nõukogustamise ja kontrollimise algus Eestis ajalehe „Sirp ja Vasar“ näitel“ (2001). Ka nõukogude tsensuuri tegevuse kirjeldamisel on neis töödes oma koht. Osalt on Vaniko ja Rudi kasutanud ka samu arhiividokumente, mida oma töös mina olen kasutanud.

Lisaks neile on meie osakonnas tehtud veel üks väiksem uurimus, mille teemaks on ENSV tsensuuriaparaat, ENSV KKP. See on Mart Luige kursusetöö „Glavliti tegevus Eestis aastatel

1944-50“, mis pärineb aastast 1992. Luige töö sarnaneb mõnes mõttes ka käesolevale bakalaureusetööle; uuritud on osalt sama perioodi ja kasutatud osa samadest dokumentidest, mida minagi olen kasutanud. Siiski on see töö oma mahult väiksem

ning pealiskaudsem ega anna asjast sedavõrd terviklikku pilti.

Tsensuuriteemat on käsitletud veel Eesti raamatukogudes tehtud hävitustööde vaatepunktist (Lotman, 1995; Medijainen, 1991), samuti on uuritud tsensuuri mõju ajakirjandusele 1980. aastatel (Maimik 1994, 1996).

Ilmunud publikatsioonid näitavad, et tsensuuri uurimisel on senini peatähelepanu olnud tsensuuriameti ja tsensorite tegevusel ning nende tegevuse tagajärgedel. Tsensuuriameti - Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse – loomist 1940. aastal, selle ülesehitust ja töökorraldust pole arhiivimaterjalide põhjal täpsemalt uuritud.

Kindlasti aga aitab tsensuuriameti tegevust paremini lahti mõtestada ja mõista see, kui on olemas selge ülevaade selle ametkonna kui organisatsiooni funktsioneerimisest. Kui me teame, kuidas tsensuuriamet töötas, mõistame paremini ka seda kahju ja tagajärgi, mis selle ameti tegevuse poolt Eesti ühiskonnale ja kultuurile põhjustas.

”Igal rahval, olgu ta suur või väike, on omaenda, alati originaalne, kordumatute joontega individuaalne ajalugu. Võib isegi väita, et inimkonna ajalugu avaldub erinevate rahvaste ajalugudes, nende ajalugude kaudu. Inimkonna ajalugu ei ole hoopiski ilmetu protsess; see on väga konkreetne ja koosneb erinevate rahvaste tegevusest, kellel on igaühel omaenda nägu,” ütleb Nikolai Konrad (1987: 235).

Ka Eesti trükisõna vaenamine on osa ulatuslikumast protsessist vaba mõtte ja loova sõna mahasurumisel totalitaarses ühiskonnas. Selle tundmaõppimine aitab paremini mõista ka üldisemat sõndavabaduse ja selle piiramise ajalugu.

1.2 Ajalooline taust uuritava ajavahemikul

Meedia kiireimas korras oma lõa otsa saamine oli nõukogude võimu jaoks ülioluline. Ajalehtede ülevõtmiseks viidi vastmoodustatud ENSV-s läbi kiiprooperatsioon, millest täpsema ülevaate andmisel tasub heita pilk Peeter Maimiku 1994. aastal ilmunud artiklile "Eesti ajakirjandus nõukogude tsensuuri all" Tartu Ülikooli poolt välja antud kogumikust "Eesti ajakirjanduse ajaloost, IX".

Juba 21. juunil, samal päeval, kui ENSV loodi, sulgesid uued võimumehed esimese ajalehe. Selleks leheks oli "Uus Eesti," mille asemele asutati koheselt uus vabariiklik keskhäälekandja, "Rahva Hääle". Alates 5. juulist hakkas ilmuma ajaleht "Kommunist", päev hiljem EK(b)P venekeelne häälekandja "Trudovoi Putj", mis novembrist sai nimeks "Sovetskaja Estonija".

Järgemööda muudeti nimed ja toimetustekolleegiumid ka teistel väljaannetel.

"Maa Hääle" asemel hakkas 19. augustist ilmuma EK(b)P KK ja Põllutöö Rahvakomissariaadi Häälekandjana "Talurahva Hääle". Suletud "Päevalehest" sai "Noorte Hääle", mille esimene number uue toimetaja Anton Vaarandiga ilmus 18. septembril. "Postimehest" sai 28 septembrist 1940 "Tartu Kommunist," toimetajaks Max Laosson; 5 oktoobril alustas kultuurilehena ilmumist "Sirp ja Vasar" (Maimik, 1994: 99).

Lisaks suurematele väljaannetele nimetati ümber loomulikult ka rida väiksemaid, näiteks maakondlikke lehti ja erialast ajakirjandust.

Tsensuuriamet, ENSV KKP (Kirjandus – ja Kirjastusasjade Peavalitsus) loodi ametlikult 23. oktoobril 1940; suurem ajalehtede-ajakirjade ülevõtmise aktsioon oli selleks ajaks juba läbi. KKP loomine langes samasse ajajärku, mil ENSV-s oli hoos erinevate asutuste natsionaliseerimine - nii näiteks alustati nädalapäevad enne KKP asutamist, 12. oktoobril hotellide, võõrastemajad, restoranide jne. natsionaliseerimisega; nädalapäevad hiljem, 31. oktoobril avaldati seadlus, millega hakati natsionaliseerima eramaju. Kuu aega peale KKP asutamist viidi ENSV-s läbi ka rahareform – kroonid asendati rubladega.

1941. aasta alguse olulisemateks sündmusteks olid 12. jaanuaril toimunud ENSV Ülemnõukogu valimised. 5. veebruaril valiti EKP esimeseks sekretäriks Karl Säre.

1941. kevadel loodi ENSV-s ka esimesed 27 sohvoosi ning esimesed MTJ-d (masina-traktorijaamad), millega üritati alustada kollektiviseerimist.

13-14. juunil toimus esimene massiküüditamine, nädal hiljem, 22. juunil alustas

Saksamaa sõda NSV Liidu vastu. 30. juunil kuulutatakse välja mobilisatsioon Punaarmeesse, millele vastureaktsioonina liitusid paljud kutsealused metsavendadega. Juuli esimestel päevadel toimusid punavägede ning metsavendade vahel mitmed kokkupõrked, 7. juulil saabusid ENSV territooriumile esimesed saksa eelväed. 28. augustiks oli Tallinn vallutatud, samas evakueerusid punavõimud Tallinnast 197 laeval, millest 53 Juminda miinilahingus uputati.

Tõenäoliselt evakueerus samal ajal ka KKP kollektiiv.

31. augustiks vallutati Haapsalu ja seega kogu ENSV mandriosa. Kogu Eesti territoorium oli sakslaste käes 3. oktoobriks.

Punaarmee alustas pealetungi Eesti territooriumile juuli lõpus 1944 ning Tallinn vallutati 22. septembril. Juba kuus päeva hiljem, 28. septembril, peetud EKP pleenumil valiti parteijuhiks Nikolai Karotamm ja valitsusjuhiks Arnold Veimer. Oktoobris alustas Tallinnas taas tööd ka Kirjandus – ja Kirjastusasjade Peavalitsus Jaak Ottenderi juhtimisel.

24. novembriks olid lahingud Eesti pinnal taas lõppenud ja kogu Eesti territoorium oli taas langenud Nõukogude vägede kätte. Ühtlasi on see kuupäev sõjategevuse lõpuks Eestis.

4. mail 1945 loodi valdade koosseisus 637 külanõukogu, teisisõnu alustati uue administratiivse jaotuse loomist. Kogu 1945. aasta jooksul jätkusid repressioonid isikute suhtes, keda süüdistati koostöös Saksa okupantidega.

Aasta lõpuks ilmus Eestis 23 ajalehte ja 13 ajakirja.

1946 kevadel jätkus punavõimude võitlus metsavendadega. 6. mail saadeti laiali Eesti Kaardiväe Tallinna Laskurkorpus, mille liikmeist sai ENSV partei-, nõukogude-, majandus-, ja kultuuriaktiiv. 13. juulil kinnitati seadus sõjajärgse viisaastaku kohta.

1947. 5. märtsil sai ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks Eduard Päll. Eelmine esimees, J. Vares – Barbarus lõpetas 1946. sügisel elu enesetapuga.

21. mail käivitus Poliitbüroo salajase otsusega kolhooside loomise ja kollektiviseerimise protsess ENSV-s. 1947. kevadel lõpes ENSV-s ka maareform.

Kui 1948. aasta möödus ENSV-s suhteliselt vaikselt, siis 1949. aasta 19. märtsil esitas julgeolekuminister B. Kumm Karotammele küüditamisplaani, mille järgi 25. – 27. märtsil küüditati Eestist vähemalt 20 702 inimest. Selle tagajärjena hoogustus küüditamishirmus ka kollektiviseerimine ja kuu aja jooksul loodi 2112 uut ühismajandit.

Üks 1950. aasta olulisemaid sündmusi oli 21.- 26. märtsil toimunud EKP VIII

pleenum, kus ÜKP Keskkomitee poolt süüdistatakse EKP Keskkomiteed, eriti selle bürood, vigade tegemises ideoloogilises töös ja kaadripoliitikas.

Suurem jagu propagandatöös tehtud vigu aeti toonase EKP liidri Nikolai Karotamme ning tema lähikondlaste kaela, Karotamm tagandati esimese sekretäri kohalt ja tema asemele valiti Ivan (Johannes) Käbin.

Pleenumi stenogramm on ilmunud ajakirjas "Akadeemia" aastail 1998 – 1999, täpsemalt 1998. aasta 12. numbrist 1999. aasta 10. numbrini. Tsensuurist kui sellisest stenogrammis mõistagi ei kõnelda, kuna tegemist oli salajase instantsiga. On aga selge, et kuivõrd VIII pleenumil rünnati ENSV juhtkonda just ideoloogiatasandil tehtud vigade eest, puudutas sealkõneldu ja –otsustatu ka ENSV KKP-d.

Lihtsa näitena – pleenumi otsuse kolmanda punktiga vabastati ENSV ÜN Presiidiumi esimehe kohalt ja EK(b)P KK büroo koosseisust Eduard Päll. Teatavasti oli tema abikaasa Leonida Päll samal ajal, 1950. aastal ENSV KKP, tsensuuri ameti ülem. Ning aasta lõpuks oli ka tema oma koha kaotanud. Kahtlemata mängis siin rolli ka abikaasa langus oluliselt ametikohalt.

Laiemalt tähendas VIII pleenum partei kauakestnud sisevõitluses Venemaa-eestlaste ja venelaste võitu nn. juunikommunistide ja korpusemeeste üle.

Septembris moodustati 13 maakonna ja 233 valla asemele 39 maarajooni, mis omakorda jaotusid 636 külanõukogu piirkonnaks.

1951, 25. veebruar – ENSV Ülemnõukogu III koosseisu "valimised". 29.märtsil sai Arnold Veimeri asemel valitsusjuhiks Aleksei Müürissepp.

1952. aastal jätkusid administratiivsed ümberkorraldused, kui ENSV-sse loodi kolm oblastit keskustega Tallinnas, Tartus ja Pärnus.

1953. aasta olulisim sündmus oli kogu NSV Liidu seisukohast on kahtlemata Stalini surm 5. märtsil. NLKP Keskkomitees tõuseb esialgu teistest kõrgemale Lavrenti Beria. Juunis võeti Beria eestvedamisel vastu otsus rahvuspoliitika muutmiseks liiduvabariikides, see jäi aga ellu viimata, kuna Beria arreteeriti juuni lõpus ja lastakse detsembris maha. NLKP KK esimeseks sekretäriks saab Nikita Hruštšov.

Stalini surm muutis märgatavalt Nõukogude Liidu senist sise- ja välispoliitilist kurssi, võimule tulnud "kollektiivne juhtkond" mõistis, et senise vägivaldpoliitika jätkamine pole mõttekas ega kasulik ka neile endile. Eriti selgelt adus seda siseminister Lavrenti Beria, kes oli initsiaatoriks ka ulatusliku amnestia väljakuulutamisele, mis aitas murendada repressiivaparaati. Beria tegi algul ettepaneku vabastada üle miljoni stalinlike repressioonide tagajärjel vangistatud; seadus amnestia kohta ilmus 1953.

aasta 28. märtsil ning NSVL sise- ja justiitsministrid Beria ja Gorl̄ enkin ning peaprokurör G. Safonov andsid välja ka korralduse selle ellurakendamise korra kohta, mis tuli ellu rakendada 1. juuniks 1953. Kokku kuulus vabastamisele 1 195 248 vangi ning juuliks oli enamik neist juba vabaduses (Tannberg, 2004).

1953. aasta jooksul lämmatatakse metsavendlus, sellele aitab kaasa mainitud amnestia ning Stalini surma järgne üldine liberaliseerumine.

(Poliitilise olukorra ülevaate koostamisel on kasutatud Sulev Vahtre koostatud "Eesti Ajaloo Kronoloogiat", Tln. 1994., lk. 179 – 204)

1.3 Nõukogude tsensuuri olemus ja süsteem

Nõukogude võimu jaoks oli tsensuur ja seda teostav aparaat ülioluline instants. Ehkki bolševikud alustasid ajalehtede sulgemisega kohe peale revolutsiooni 1917. aasta sügisel, rajati kogu tsensuuritegevust koondav asutus, Kirjandus- ja Kirjastusajade Peavalitsus ehk Glavlit Rahvakomissaride Nõukogu otsusega 6. juunil 1922. Enne seda tegelesid tsensuuri tööga mitmesuguste kohalike nõukogude juures tegutsevad trükisõna nõukogud (Veskimägi, 1996: 19).

Sovjetlik meediakontrolli süsteem jagunes peaaesjalikult kaheks: süsteemi „ajuks“ käsikäes KGB-ga tegutsenud kompartei instantsid, tsensuuriamet kui selline oli nõ „täideviiv käsi“ (Lauk, 1999: 30).

Üleüldine meediapoliitika ning ka tähtsamate, kesksete meediaväljaannete juhtide ametissenimetamine toimus Kompartei hierarhia kõrgeimal tasandil; Poliitbüroo ja Partei Keskkomitee Sekretariaadi kaudu.

1925. aastal kehtestatud direktiivi järgi olid Glavliti tsensurid kohustatud keelustama igasugused publikatsioonid, mis mingil moel viitasid ameti olemasolule. 1927 karmistati seda nõuet veelgi, sellega keelustati igasugune informatsioon, mis puudutas organisatsiooni tegevust (Soviet Censorship and Censorship Evasion, <http://is2.dal.ca/~mckelvey/glavlit.html>, märts, 2005).

Kui algul tegutses Glavlit Hariduse Rahvakomissariaadi juures, siis alates 1937. aastast oli amet täielikult salastatud. Veskimägi (Veskimägi, 1996: 23) viitab, et alates sellest aastast kuulus tsensuuriamet otse Rahvakomissaride Nõukogu juurde ning kui varem oli ta ametlikult vaid Vene NFSV-d kattev organisatsioon, siis sellest aastast muutus Glavlit üleliiduliseks.

Ehkki Glavlit kuulus organisatsiooniliselt Rahvakomissaride (hiljem Ministrite) Nõukogu juurde (seda nii üleliidulisel tasandil kui ka NSV-des), oli see suhe pelgalt majanduslik : kõik raportid, kirjad, kaebused jne. adresseeris tsensuuriorgan ikkagi partei keskkomiteele ja KGB-le (Lauk, 2005).

Nõukogude tsensuur lähtus oma tegevuses otseselt kompartei suunistest, mille järgi polnud kirjanduse ja ajakirjanduse näol tegemist sugugi pelgalt kunstivormi või informatsioonikandjaga. Suuniste järgi oli kõigi meediumite esmaülesandeks teenida oma tegevusega teenima kommunistlikku ideoloogiat. Nõukogude tsensuuri kontrollimehhanismist täpsemalt: kogu meediamaterjal uuriti enne ilmunisloa andmist läbi Glavliti tsensurite poolt, kes olid asutuse poolt määratud tegutsema

näiteks trükikodade ja lehehoimete juurde. Oma tegevuses lähtusid tsensorid suurelt jaolt KGB ja Glavliti koostatud tsensori “Loetelust” („*Peretšen*“), klassifitseeritud käsiraamatust nende riigisaladuste kohta, mida kindlasti avaldada ei tohtinud.

Ka “Loetelu” ennast ei tohtinud mingil juhul avaldada ega selle sisu avalikustada: seda uuendati pidevalt ning kui uus nimistu tsensoriteni jõudis, tuli vana hävitada. Seega pole konkreetseid baasdokumente-suuniseid tsensuuri teostamiseks paraku säilinud. Küll aga on neist jäänud jälg muudesse dokumentidesse.

Mart Luik väidab oma kursusetöös, et dokumentide põhjal võib väita, et tsensoritele olid kasutada muuhulgas näiteks järgnevad baasdokumendid:

- 1.,Loetelu teadetest, mis sisaldavad sõjasaladusi“
- 2.,Kohustuslikud eeskirjad“
- 3.,Erirajoonid“
- 4.,Vee- ja õhustransport“
- 5.,Tensuurireeglid rajoonid väljaannetele“

Neile lisaks erinevad käskkirjad ja tsirkularid (Luik, 1992:20). Lisaks eelpoolmainitutele keelati dokumentidega ka erinevat tüüpi statistika avaldamist, ka mahtusid “Loetelusse” inimesed, kelle mainimine meedias keelatud oli (Dzirkals, 1982: 93). Alates 1950. aastate keskpaigast hakkasid lisaks tsensoritele andmete avaldamise kohta suuniseid saama lehehoimetajad ise (Lauk: 2005).

Peeter Maimik on jaotanud erinevad tsensuurile allutatud temaatikad nende salastatuse astme põhjal kuude erinevasse kategooriasse.

- 1.Tabu-teemad, mida ei tohtinud (kirjasõnas - M.A.) üldse puutada.
- 2.,Pühad“ teemad, mida võis käsitleda vaid rituaalselt, väga täpsete ettekirjutuste kohaselt.
- 3.Ideoloogilised teemad, mis käsitlesid ühiskonna poliitilist struktuuri.
- 4.Poliitiliselt tähtsad teemad, mille aineks oli näiteks valitseva partei tegevus.
- 5.,Tundlikud“ teemad, mille käsitlemine eeldas ettevaatlikkust.
- 6.,Vihjavad“ teemad, mis võisid oma mitmetähenduslikkuse tõttu esile kutsuda soovimatuid reaktsioone (Maimik, 1994: 92).

Kaks nõukogude tsensuuri põhilist töömeetodit olid eel- ja järeltsensuur. Eel- ehk preventiivse tsensuuri ülesandeks oli jälgida, et Nõukogude võimu kompromiteerivat materjali mingil moel avalikkuse ette ei jõuaks, järeltsensuuri jälgis juba seda, mis ilmunud oli ning kõrvaldas ideoloogiliselt ebasobivaid materjale tagantjärele. Mõlemat ülesannet, nii eel- kui järelkontrolli teostasid Glavliti tsensorid, kontrollides

niimoodi ka üksteise tööd.

Glavlit polnud Nõukogude Liidus ainuke asutus, mis tsensuuriga tegeles. Praktikas tegelesid tsensuuritööga erinevatel viisidel ka muud riiklikud institutsioonid: ministriumid ja nende osakonnad, kohalik administratsioon, kultuuri- ja haridusasutused (Lauk: 2005.)

Väidan, et minu bakalaureusetöös käsitletaval perioodil ehk neljakümnendatel aastatel ja viiekümnendate alguses oli tsensuuriametil järeletsenseeriva iseloomuga tööd märksa rohkem kui mõnel hilisemal perioodil, näiteks kuuekümnendail aastail. Põhjuseks see, et ENSV KKP üheks ülesandeks oli ka kogu varem Eesti Vabariigis ilmunud ideoloogiliselt ebasobiva materjali kõrvaldamine igalt poolt - nii avalikest kui ka eraraamatukogudest, samuti raamatukauplustest.

Kuna töömaht selles valdkonnas oli väga suur, Eesti Vabariigi ajal ilmunud kirjandust oli rohkesti, tingis see spetsiaalse osakonna loomise, mis keskendus vaid raamatukogude “puhastamisele” ebasobivatest materjalidest.

Tsensuuri peälesandeks oli olla karmiks sõelaks avalikkusele edastatavale informatsioonile, kusjuures prioriteediks oli järgida materjalide vastavust kehtestatud ideoloogia dikteeritavatele nõuetele. Autoreid ja materjale selekteerides oli oluline ka igal võimalusel veenda masse kehtiva ideoloogia õigsuses ning ilmeksimatuses, kindlustades nii Kompartei võimu.

1.4 Uurimisküsimused

Lähtuvalt bakalaureusetöö eesmärgist – anda pilt nõukogude tsensuuriameti loomisest, selle struktuurist ja töökorraldusest 1940 - 41 ja 1944 - 53 – otsitakse vastust kolmele põhiküsimusele:

1. Milliseid arhiividokumente ENSV tsensuuriameti kohta leidub ja mida nad sisaldavad?
2. Kuidas toimus nõukoguliku tsensuurisüsteemi juurutamine Eestis?
3. Missugune oli nõukogude tsensuurimehhanism Eestis ning kuidas see toimus?

Tutvumine arhiividokumentidega lubas tööd alustades oletada, et tsensuur töötas väheefektiivselt (e. selle töö ei vastanud nõukogude võimu esindajate ootustele), sest paljudes dokumentides märgivad tsensuuriameti juhid (eeskätt Leoniida Päll, Ilmar Kübar, aga ka näiteks järelkontrolli osakonna juhataja A. Sevastjanov) seda, et töötajad ei saanud oma ülesannetega hakkama. Peamiselt kehtib see maakondlike, tsensuuriameti põhikoosseisust väljaspool seisvate tsensorite kohta, kes ei saanud hakkama eeskätt raamatukogude ”puhastamisega”.

Oletust, et tsensuuriamet, ENSV KKP, ei töötanud oodatud tasemel, võib pidada ka käesoleva bakalaureusetöö peahüpoteesiks.

II Metoodilised ja empiirilised lähtekohad

2.1. Töös kasutatav uurimismeetod

Käeoleva bakalaureusetöö puhul on põhiliseks kasutatud töömeetodiks allikakriitiline dokumendianalüüs, mis on ajaloolises uurimistöös üks levinumaid võtteid.

Allikakriitilisuse aspekt on ENSV KKP poolt väljastatud dokumente uurides oluline eeskätt seeõttu, et tegemist oli Nõukogude asutusega. Tuleb silmas pidada, et dokumentide koostamisel ja ka asutuse töökorraldusel, millest neis räägitakse, on pidevalt lähtunud kommunistlikust, totalitaarse Nõukogude Liidu ideoloogiast, mis juba oma olemuselt on valmis igal võimalikul hetkel tõde enda kasuks väänama.

Kirjalikes allikates edastatava informatsiooni võib laias laastus kaheks jagada: ühelt poolt allika autori väited, mis põhinevad faktidel ning teisalt allika autori isiklikud arvamused ja hinnangud (Finding Information in Texts,

<http://www2.uiah.fi/projects/metodi/140.htm#lahdekr>, mai 2005).

Käesolevas töös kasutatud materjalid on enamjaolt faktipõhised, näiteks ENSV KKP poolt regulaarselt EKP kaadrite osakonda saadetud koosseisude nimekirjad ning ülema käskkirjad.

Käskkirjad määravad mingi kindla sündmuse toimumise – näiteks lubatakse trükkida mõnd ajalehte, saadetakse keegi komanderingusse või puhkusele; koosseisude nimekirjaga fikseeritakse töökollektiivi olemus.

On ka sellised dokumente, mis edastavad kellegi (nt. ENSV KKP ülema või mõne tsensori) arvamust situatsioonist – töötingimustest, töö kvaliteedist jne. Tähtsaim selline dokument, mida töös on kasutatud, on tsensorite koosolekute ja nõupidamiste päevik, millesse kätketud koosolekuprotokollides tsensorid tihti oma seisukohad välja ütlevad. Sellised materjalid on kahtpidi olulised: esmalt lisavad neis leiduvad asjaosaliste endi kommentaarid kantseleis sündinud käskkirjadele ja koosseisunimekirjadele elulisust, inimlikku konteksti, aidates seeläbi ka käskkirju endid paremini mõista. Teisalt on need dokumendid olulised aga seetõttu, nende abiga on võimalik kontrollida teiste dokumentide tõesust. Ühe näitena - KKP ülema Leoniida Pälli käskkirjaga 13. märtsist 1948 (ERA F. R-17, nim 1- k, sü. 8, lk. 26) komandeeritakse Riiga nõupidamisele ENSV KKP töötajad Jürna, Sevastjanov ning Laikre ja Viljandimaa tsensor Eigo. Kümme päeva hiljem, 23. märtsil 1948 tegid

Laikre ja Sevastjanov aga Tallinnasse tagasijõudnutena teistele tsensoritele Riia nõupidamisest kokkuvõtteid, nende sõnavõtude toimumine on märgitud tsensorite nõupidamiste ja koosolekute päevikusse (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 2).

Seega võib üsna kindel olla, et nõupidamine Riias ka tegelikult aset leidis. Antud näite puhul aitab üks dokument meid veenduda teise tõesuses.

Selline ristkontroll on allikakriitilise dokumendianalüüsi puhul kõige olulisem meetod leidmaks allikmaterjale, mis sisult tõe ei vasta (Finding Information in Texts, <http://www2.uiah.fi/projects/metodi/140.htm#lahdekr>, mai 2005).

Paraku ei ole seda antud töös kõigi dokumentide puhul võimalik rakendada, kuna igapähele neist vastavasisulist analoogi arhiividest võtta pole. Neil juhtudel, kus see on võimalik, olen seda mõistagi kasutanud.

2.2 Töös kasutatav empiiriline materjal

Käesolevas bakalaureusetöös kasutatud empiiriliseks materjaliks on Eesti Riigiarhiivi fondis R-17 leiduvad materjalid. Just sellesse fondi on kogutud kõik dokumendid, mis ENSV KKP tegevusest Eestisse alles on jäänud. Paljud ENSV KKP tegevust puudutavad dokumendid toimetas asutuse viimane juht Kurt Ingerman 1990. aasta sügisel Moskvasse, ent see puudutas dokumente, mis jäid aastatesse 1974-1990 (Maimik, 1994: 91). Minu uuritava perioodi dokumente see aktsioon ei puudutanud.

Mis puudutab neid dokumente, mis jäid ajavahemikku 1940-41, siis on neid järel väga vähe. Põhjuseks see, et 1941 suvel hävitas ENSV KKP maalt evakueerudes kõik oma fondid, et need ei satuks sakslaste kätte. Siiski on sellest perioodist järel mõned üksikud palgadokumendid, paar Olga Lauristini käskkirja ning ENSV KKP asutamisdokument 23. oktoobrist 1940.

Esimesse ajavahemikku jääv dokumentide kogum on suhteliselt napp ja kaootilise iseloomuga ja nende säilikute põhjal on ENSV KKP struktuuri ja töömehhanismi kohta raske üldistusi teha.

Teise perioodi, aastate 1944-1953 puhul on ENSV KKP struktuuris toimuvate muutuste ning asutuse töökorralduse jälgimine märksa lihtsam. Tsensuuriameti koosseisu uurimist hõlbustab oluliselt asjaolu, et sel perioodil on pidevalt koostatud dokumente, mis on pealkirjastatud kui "ENSV KKP aparaadi töötajate nimestikuline koosseis" ja määratud esitamiseks ENSV Riiklikule Koosseisude Komisjonile. Oma vormilt on kõik need dokumendid üsna sarnased.

Samuti on sellest perioodist järel väga suur hulk ENSV KKP ülema käskkirju. Tsensuuriametis ei toimunud mitte midagi ilma ülema või tema asetäitja loa ja allkirjastatud dokumendita. Suurem jagu neist dokumentidest seisneb suhteliselt lakoonilistes, väikeseformaadilistes lipikutes. Enim on käskkirju väljastanud ENSV KKP ülem alates 1950. aastast, Ilmar Kübar. Käskkirjad aitavad teha järeldusi ja üldistusi tsensuuriameti igapäevase funktsioneerimise kohta.

Lisaks neile kahele põhilisele dokumenditüübile, mis minu töö seisukohalt olulisimad on, leidub fondimaterjalide seas ka kirjavahetust kohalike parteiorganitega, mis annavad aimu tsensuuriameti suhetest kohalike võimukandjatega; samuti ringkirju maakondlikele tsensoritele, kus on kommenteeritud nende tehtud tööd ning antud suuniseid edaspidiseks.

Omaette väärtus on kahtlemata ka fondis leiduval kõvakaanelisel, käsikirjalisel

raamatul nimega „Tsensorite nõupidamiste ja õppuste päevik. 21.01.48 – 25.12.56.“ Selles on lühikokkuvõtted tsensorite iganädalastest nõupidamistest, pikemad stenogrammide aga nn. tootmisnõupidamistest ning seal toimunud tsensorite sõnavõttudest.

See dokument annab ülevaate tsensorite ettevalmistamisest ning enesetäiendamisest, aga ka (sõnavõttude näol) asutuse sisekliimast.

Allikmaterjalidena kasutatavad fondimaterjalid jagaksin seega nelja rühma:

- 1)Töötajate koosseisude nimekirjad ja palgalehed
- 2)Tsensuuriameti ülema käskkirjad
- 3)Kirjavahetus
- 4)Tsensorite nõupidamiste ja õppuste päevik

III Tsensuuriameti struktuur ja selle muutumine

3.1 Eellugu ja tsensuuriameti asutamine

Kahe Maailmasõja vahele jääva Eesti Vabariigi põhiseaduse järgi riigis tsensuuri ei eksisteerinud, sõnavabadust võis kitsendada vaid kõlbluse ja riigi kaitseks. 1923. aastal kehtestatud Trükiseaduse järgi võis aga trükitooteid kohtuotsuse põhjal konfiskeerida, kui neis oli juttu kaitseväge liikumisest või mobilisatsiooniplaanidest või kui nad olid sisult otseselt kõlblusvastased või kutsusid üles mässule või riigikorra kukutamisele (Veskimägi, 1996:15).

1938. aasta Trükiseadus keelas aga juba paljut muudki – nii ei tohtinud avaldada lugupidamatust presidendi, riigikogu jt. vastu, kasutada näaklevat tooni, sõimata, ei tohi avaldada seda, mis võib rikkuda riigi välispoliitilisi suhteid. Järeelvalvet teostas siseministeerium ning ajalehti-ajakirju ähvardas eksimisel suurima karistusena sulgemine (Veskimägi, 1996: 15).

Need kaks tõika näitavad, et järeeltsensuur Eesti Vabariigis siiski eksisteeris. Tegelikult oli lühikese perioodi vältel olemas ka eeltsensuur – see kehtis ajakirjanduse üle ja vältas 11. augustist kuni 20. oktoobrini 1933, põhjuseks oli poliitilise kriisi tõttu väljakuulutatud kaitseseisukord.

Alates 1934. aasta märtsis toimunud Pätsi-Laidoneri riigipöördest oli press tervikuna uue, autoritaarse riigikorra kontrolli all. Sama aasta septembrist töötas siseministeeriumi juures Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Amet, mis järgmisel aastal muudeti Riiklikuks Propaganda Talituseks ning allutati otse peaministriliele. Alates 1940. aastast sai asutuse nimeks Informatsiooni Keskus.

Peale juunipööret töötas Informatsiooni Keskus alguses edasi, samuti jäid esialgu paika oma töökohtadele paika seal tegutsenud ametnikud. Augustis lõpetas Keskus aga tegevuse, tõenäoliselt seoses Eesti NSV astumisega Nõukogude Liidu liikmeks ja sellest tulenevate juhtimisstruktuuride ühtlustamisega (Rajasalu, 1993: 96).

Maimik märgib oma artiklis ”Eesti ajakirjandus nõukogude tsensuuri all”, et juba Eesti Vabariigi aegsed propagandaametnikud kasutasid teataval viisil telefonitsensuuri. Maimik tsiteerib Eesti Vabariigi Riiklikus Propaganda Talituses töötanud Andrus Roolahte, kes kirjutab oma mälestustes, et ”Tallinna ajalehti tsenseerisid Raudma ja Kures, mina aga kõiki provintsilehti ja ajakirju. Nende

toimetustele andsin telefoni teel edasi kõik (peaminister – M.A.) Eenpalu käsud ja keelud” (Maimik, 1994: 98).

Kuna kolmekümnendate aastate lõpuks oli demokraatiakriisist tulenevalt Eesti Vabariigis pressile kehtestatud olulised piirangud, tegi see Nõukogude võimudele siinse meedia ülevõtmise ehk isegi lihtsamaks. Meediaväljaannete ülevõtmine kommunistide poolt toimus vahetult peale juunipööret, kuni 20. augustini tegutsenud Informatsiooni Keskuse asemele asutati oktoobri lõpus ENSV KKP.

Ehkki ENSV KKP asutamiskäskkiri pärineb 23. oktoobrist 1940, ei saa kindel olla selles, et amet sel ajal juba ei töötanud. Sellele viitab üks kolm päeva varem allkirjastatud dokument, mis kannab Olga Lauristini signatuuri; teatavasti sai Olga Lauristin ka esimeseks ENSV KKP ülemaks. Mainitud dokument, ”Reeglid trükiteodete tootmise ja ilmumise kohta” (F. R-17, nim. 1, sü. 5, lk. 4-10) pärineb 20. oktoobrist 1940. aastast. Ent juba selles jagab Olga Lauristin korraldusi, mida võiks oodata tsensuuriameti juhilt. Ning mis kõige olulisem – selles dokumendis on punkt, mis teatab: „Voliniku number märgitakse ära KKP organi asukohata“.

Sest mis muu sai lühendi KKP taga olla, kui mitte Kirjandus- ja Kirjastusajade Peavalitsus, mis ametlikult asutati alles kolm päeva hiljem? Näib, et otsus ENSV KKP asutada tehti tagantjärele.

3.2 Tsensuuriameti struktuur ja isikkoosseis 1940-41

Esimene dokument, kus ENSV KKP koosseisust juttu tuleb, on ENSV Rahvakomissaride nõukogu määrus tsensuuriameti asutamise kohta. Dokument pärineb 23. oktoobrist 1940 ning sellega on määratud ENSV KKP koosseisu määratud 23 inimest, neist 3 “tehnilist jõudu” (ERA. F R-17, Nim. 1, sü. 5). Need andmed on koondatud tabelisse nr.1 (vt. lisa)

Kõik ülejäänud esimese perioodi dokumendid, mis ei pärine 23. oktoobrist, on tabelis teise lahtrisse kokku paigutatud, kuna paljudel neist puudub kuupäev või on see ebaselge.

Kui jätta kõrvale 23. oktoobri ENSV KKP asutamisdokument, kus on märgitud 23 töötajat, siis ülejäänud palgadokumentide põhjal eksisteeris 1940 sügiskuu oktoobri lõpust kuni detsembrini ENSV KKP-s vähemalt 45 erinevat või siis erinevalt nimetatud ametikohta (vt. tabel 1).

Kõik inimesed neil ametikohtadel ei töötanud täiskohaga, mitmed on lihtsalt märgitud kui “osaline” või “ajutine” tööjõud.

Kuna dokumentidekogum on kaootiline, siis ei saa ametikohtade arvu kohta selgepiirilisi järeldusi teha. Ametikohti võis põhimõtteliselt rohkem olla, ent samas ei pruukinud töötajate maksimumarv selle arvuni üldse küündidagi. Seda seetõttu, et mõned ametikohad, mille tabelisse erinevate ametitena sisse kandsin, võivad kattuda, s.o. tegemist on sama inimesega samu ülesandeid täitmas. Kuna pole võimalik kindlaks teha, kes need täpselt olla võiksid (isikunimesid osadel dokumentidel ei ole), jätsin nad tabelisse märgituna eraldi ametitena. Võimalikule kattumisele viitab kasvõi see, et tabelisse on märgitud ka kolm inimest, kelle ametiks on lihtsalt “tööjõud”. (ERA F. R-17, nim.1, sü. 7. lk. 1). Üks neist oli aga Leonida Klaasen, hilisem Päll, kes on hiljem KKP ülem. Tema ametikohaks oli Veskimäe andmeil oktoobrist 1940 ENSV KKP pedagoogilise kirjanduse tsensor (Veskimägi, 1996:62). Seega oli ta ka üks neist kuuest inimesest, kes tabelis on märgitud kui “tsensorid ajakirjanduse ja raamatute alal”. Kuna pole teada, millised olid konkreetsed ametid teistel kahel inimesel, kes on samade palgakviitungite hulgas märgitud lihtsalt “tööjõududena” – need inimesed on Liisi Külaots ja Ella Sukk – ei saa kategooriat “tööjõud” tabelist siiski eemaldada. Küll võib oletada, et L. Külaots oli ametis samuti tsensorina, võimalik, et isegi samal alal (raamatud ja ajakirjad) kui Päll, kuna nende palk on täpselt sama suur.

Ajutisi töökohti oli 1940. a sügistalve jooksul märgitud 12. Neist neli olid defineeritud kui ajutised tööjõud ajalehtede alal (ERA F. R-17, nim. 1, sü. 7, lk. 3), üks inimene oli osaline tööjõud (ERA F. R-17, nim.1, sü. 7. lk. 1) ja seitse inimest said saanud palka raamatukogude läbivaatamise tööst osavõtmise eest (ERA F. R-17, nim.1, sü. 7, lk. 2).

Kui ajutised ja osalised tööjõud ENSV KKP koosseisust maha arvata (kolm inimest, kes on kirjas lihtsalt “tööjõududena” – Klaasen-Päll, Sukk ja Külaots jäävad ikkagi põhikohaga töötajate hulka), jääb järele 33 inimest. 23. oktoobril 1940 oli tsensuuriameti koosseisus 23 inimest, sealhulgas “tehnilised jõud” (3 inimest) ja ka ENSV KKP ülem (O. Lauristin). 6. detsembrist 1940 pärineb “Määrus KKP tööliste ja teenijate palgatõusust alates 10. nov 1940 (tagasiulatuv seega – M.A.) EK(b)P Keskkomitee 24.11.40 määruse põhjal (ERA F. R-17, nim.1, sü. 6, lk. 2)”. Seal on töötajaid märgitud 26. Neid oli aga sel ajahetkel ENSV KKP-s rohkem, kuna kõikidel palk ei tõusnud (nt. ülemaal, O. Lauristinil, keda pole palgatõusutabelis märgitud) ja seega ei olnud vajadust neid ka vastavas määruses ära märkida. Kas neid oli täpselt 33, ei ole võimalik dokumentide nappuse ja ebaselguse tõttu öelda.

Esimese perioodi kaadri suuruse kohta saab niisiis välja tuua vaid ligikaudse arvu. On ainult üks konkreetne arv – 23 inimest – mis pärineb ENSV KKP asutamisaktist 23. oktoobril. 6. detsembril oli inimesi tööl vähemalt 27 (26 inimest, kel palk tõusis ja ülem O.Lauristin, kellel see ei tõusnud) . Osaliste ja ajutiste tööjõudude näol oli inimesi, kes tsensuuritööd tegid, aga veel rohkem.

1941. aastast ei ole Eesti Riigiarhiivis mitte ühtegi KKP kohta käivat dokumenti.

3.3 Tsensuuriamet aastatel 1944-53

3.3.1. Struktuur ja isikkoosseis.

ENSV KKP evakueerus pealetungivate Hitleri-Saksamaa vägede eest Venemaale 1941. aasta augustis. Järgnevalt väljavõtte ENSV KKP ülema L. Pälli aruandest N. Karotammele ENSV KKP tegevuse kohta aastail 1941-48 (ERA F. R-17, nim. 5. sü. 5) : *“Uuesti (peale ENSV-st evakueerumist – M.A.) elustus Peavalitsuse töö 1944 a. veebruaris, kui NSV Liidu voliniku poolt Moskvast määrati operatiivgrupp, kuhu kuulusid tsensoreina L. Klaasen ja A. Pöder. Grupp töötas Leningradis kuni 1944. septembri lõpuni. Septembris asus tööle J. Ottender.”*

Tagasi Tallinnasse jõudsid tsensuuritegelased oktoobris, kohe peale seda, kui punaarmee linna sakslastelt tagasi võitles (Luik 1992: 7).

Kui võrrelda koosseisutabeli alusel sõjajärgse KKP esimest koosseisu sellega, milline oli ta 1940. sügisel, siis on näha, et asutus oli oluliselt väiksemaks muutunud. Põhierinevuseks on võrreldes 1940. aastaga tsensurite arv, neid oli 1944. aastaks järele jäänud vaid kaheksa, maakondlikke tsensoreid oli nende hulgas kaks (tabel 2).

Ühelt poolt võib ju arvata, et kaheksa inimesega terve vabariigi ajakirjandust kontrollida ei ole võimalik. Tegelikult oli aga isegi nende ametisse määramine 7. augustil 1944 (just sellest päevast esimene koosseisude tabel pärineb) omamoodi enesekindel samm, kuna sel konkreetsel ajahetkel oli peaaegu kogu Eesti territoorium alles sakslaste käes. See näitab, kui kindel oli Moskva nõukogude võimu taastamises ja kui tähtis oli kohe algusest peale tsensuur tööle saada.

Punaarmee sõdis 7. augustil küll juba mitmendat nädalat Sinimägede all, üritades pealetungi Narva-Tallinna suunal, ent sai lüüa. Selle tulemusena otsustati 10. augustil alustada pealetungi Lõuna-Eestis. See, et 7. augustil 1944 Eesti territoorium sakslaste käes oli, selgitab ka seda, miks ENSV Riiklik Koosseisude Komisjon NSVL RKN-i (Rahvakomissaride Nõukogu) *juures* asus. Peale põgenemist saksa vägede eest suvel 1941 liideti KKP ilmselt just selle asutusega, kuna aastast 1938 asus ka Vene NFSV Glavlit just selle asutuse juures (Veskimägi 1996:49).

Kui 1940. aastal olid tsensurid eristatud ülesannete järgi (raadio alal, ajakirjade ja raamatute alal jne.), siis 1944. aastast kuni vaadeldava perioodi lõpuni (1953) tehti koosseisutabelites vahet vaid palkade järgi. Tsensurite tööülesanded enam nende

ametinimetustes ei kajastu. Nii sai 1944. augustis üks tsensor palka 900 rbl, kolm inimest 800 ja kaks 700 rbl. Maakondlikud tsensorid said mõlemad 600 rubla.

Järgmine koosseisude tabel (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 13), pärines 1945. aasta aprillist ning siis oli tsensoreid tööl juba rohkem - 17. Maakondlikke tsensoreid sealhulgas juurde tulnud ei olnud, neid oli endiselt kaks.

Ajavahemikul aprill 1946 – mai 1947 oli tsensorite arv KKP-s II perioodi suurimaid – 22. Samas on mõnevõrra üllatav, et neid rohkemgi polnud. Nimelt kurtis Ottender 24. juunil 1945 EKP Kaadrite Osakonda sm. Kuusikule saadetud kirjas (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 2, lk. 14.), et poliittoimetajate (ehk siis tsensorite) kaader on komplekteeritud ainult 35% ning palus, et demobiliseeritud kõrgema ja ka keskkooliharidusega parteiliikmeid saadetakse KKP-sse tsensoriametisse tööle. Arvestades seda, et aprilli lõpus 1945. aastal töötas KKP-s tsensoreid 17, oleks kaadri saajaprotsendilise täituvuse puhul pidanud KKP-s neid tööl olema ligi 50. Tähelepanuväärne on aga, et päev varem, 23. juunil, saatis samale sm. Kuusikule kirja ka KKP kaadrite osakonna juhataja Adele Pöder, kes kurtis oma kirjas, et tsensorite kaader on komplekteeritud 65 (!) % (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 2, lk. 12) ja andis teada, et seoses vanemate meeste demobiliseerimisega Punaarmees on saadud juba ühelt neist (A. Lõhmus) nõusolek tsensorina tööleasumiseks, ent kolme mehega (Kosenkranius, Jakobson ja Linter) peetakse alles läbirääkimisi.

Selline asjaajamine, kus ühelt poolt palus asutusele kaadrit vastav osakonnajuhataja ning teisalt asutuse kõrgeim ülem, on hea näide asutusesisestest möödarääkimistest ja kehvast juhtimisest. Üllatav on ka see, et ülem ja osakonnajuhataja tõid välja niivõrd erinevad arvud tsensorite töökaadri täituvuse kohta – Ottender 35% ja Pöder 65% - kusjuures, nagu mainitud, nende arvude esitamise vahe oli vaid üks ööpäev. On ilmne, et tegemist on jämeda asutusesisese möödarääkimisega (kusjuures – ENSV KKP ei olnud ju tollal sugugi niivõrd suur asutus, et selliseid möödarääkimisi loomulikeks või kasvõi kuidagi vabandatavateks pidada, töötajaid oli 1945. aprillis 24).

Samas, nagu eelpool mainisin, oli täiskohaga tsensorite arv ajavahemikul aprill 1946 – mai 1947 siiski minu poolt uuritava perioodi suurim - 22. Nii et Pöderi – Ottenderi tööjõu lisamise palvetest oli kasu, ehkki mitte võibolla sel määral, nagu nad ise oleksid eeldanud.

Alates juulist 1947 (koosseisu leht - (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 17)) vähenes ENSV KKP-s tsensorite arv taas ja Tallinna peavalitsuses töötas neid 17. Peavalitsuse koosseisus olevate tsensorite arv vähenes seetõttu, et juulist 1947 kuulus ENSV KKP

koosseisu Tartu osakond viie töötajaga – ülem, kolm tsensorit ja koristaja-käskjalg. Reaalselt vähenes alates 1947. juulist tsensorite arv kogu KKP-s seega ainult kahe võrra – kui mais oli neid 22, siis juulis on neid 20, kuna Tallinnas resideeruvatele lisandub ka kolm Tartus tegutsevat tsensorit. Kahtlemata pidi luue osakonna loomine tsensuuri tööd oluliselt lihsustama, kuna Tartus asus üks ENSV olulisemaid päevalehti (“Postimees”/”Tartu Kommunist”/”Edasi”), millel oli vaja pidevalt silm peal hoida ning teisalt Tartu Ülikooli raamatukogu, mille “puhastamisega” KKP pidevalt hädas oli. Tartu Ülikooli raamatukoguga seotud olukorra iseloomustamiseks esitan väljavõtte sama peatüki alguses tsiteeritud KKP ülema L. Pälli aruandest N. Karotammele 20. oktoobrist 1948 (ERA F. R-17, nim. 5. sü. 5): *„Väga halb on olukord TRÜ üldraamatukogus. Raamatukogu korratuse tõttu suleti ta selle aasta algul /.../ keelustatud kirjandusest puhastamiseni./.../ Siitamaani pole raamatukogu puhastamises edusamme märgata. Kui seda tööd tehakse ka edaspidi sarnase tempoga, siis raamatukogu, mis sisaldab üle 1.000.000 raamatu, jääb suletuks veel aastaid. Selline olukord on aga lubamatu, kuna Tartu Ülikooli raamatukogu on ENSV-s suurimaid, täiuslikemaid ja tarvilikemaid. TRÜ juhatus ja raamatukogu direktor on suhtunud olukorda ükskõikselt, formaalselt, andes ainult lubadusi, neid täitmata jättes.“*

Niisiis polnud ka Tartu osakonna töö sedavõrd tulemuslik, kui KKP lootis. Kiri Karotammele on kirjutatud rohkem kui aasta pärast Tartu osakonna asutamist.

Näib, et Tartu osakond ei tundunud Tallinna Glavlitile ka eriti usaldusväärne. Sellest annab tunnistust kasvõi fakt, et kui Peavalitsuse tsensor Burtseva (hiljem Rodionova) Tartu (tollal Riiklikku) Ülikooli eksameid sooritama läks (pole küll teada, mida ta õppis), anti ülema käskkirjaga talle peale eksamisessi ka kohustus läbi vaadata Tartu raamatukogud (ERA F. R17, nim. 1-k, sü. 4, lk. 117).

Viidatud korraldus pärineb 1949. aasta jaanuarikuust, ent sellise ülesande sai Burtseva vel hiljemgi – näiteks ka sama aasta juunis (ERA F. R17, nim. 1-k, sü. 10, lk. 59), aga ka 1952. aasta juulis (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 16, lk. 100). Iseenesest oleks aga Tartu raamatukogude kontrollimine loogikast lähtudes olema esmajärgus ikkagi kohaliku osakonna ülesanne.

Burtseva kontroll näitas kusjuures seda, et Tartu osakonna töö oli tõepoolest tsensuuri vaatepunktist vilets. Nii ütleb Päll oma ringkirjas, mis pärineb 7. veebruarist 1949 (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 10, lk. 7) järgmist: *„Vaatomata sellele, et augustis 48 oli minu poolt läbi viidud Tartu linna antikvariaadi kaupluste kontroll, mille tulemustest*

ka kirjalikult Tartu osakonda teavitasin ja nõudsin põhjalikku puhastamist, leidis Burtseva siiski veel üle 500 eksemplari müügiks kõlbmatut kirjandust.“

Koos Tartu osakonna loomisega võeti KKP-sse tööle ka autojuht. Esmakordselt mainitakse teda 1947. aasta juulist pärineval tabelil, samal, mil ka Tartu osakond esmakordselt märkimist leiab. Pealesõnajärgsel perioodil varem KKP-s autojuhti polnudki, 1940. sügisel aga küll (vt. esimese perioodi tabel).

Autojuhi värbamisest tähtsama muudatusena on 1948. aastast aga KKP-s tööl eel- ja järelkontrolli osakonna ülemad ning majandusala juhataja. (Seda peegeldab koosseisu tabel kuupäevaga 13.04.48 (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 15).)

Nende osakondade loomisest 1948. aastal võib järeldada, et sellest ajast hakkas KKP varasemast rohkem tähelepanu pöörama uustrukistele ja nende ideoloogilisele vastavusele kehtiva korraga. Samuti tugevdati järeeltsensuuri, mis enne oli suhteliselt juhuslik. Enne kommunistlikku režiimi välja antud kirjanduse seast keelatud raamatute lõpliku määratlemisega jõudis KKP lõpule selleks ajaks enam-vähem lõpule - nimelt moodustati just 1948. aastal keelatud raamatute koondnimekiri. (Veskimägi, 1996: 172)

Veskimägi andmeil olid selles koos kõik raamatuid, mis olid keelatud alates aastast 1940 Hariduse Rahvakomissariaadi nimekirjadega. Varasemad nimekirjad, mis koondnimekirjale eelnesid, tuli hävitada. Veskimägi hinnangul märgib selle koondnimekirja loomine ühe etapi lõppu raamatute keelustamises ENSV-s (Veskimägi, 1996: 172).

KKP kontroll tugevnemine uustrukiste üle nähtub ka sellest, et statistika põhjal (pärit taas Pälli aruandest Karotammele 20.10.48,) suurenes mahatõmmete arv ajakirjanduses aasta-aastalt. Kui 1945 a. tehti mahatõmbeid 295, siis 1946. aastal peaaegu kaks korda rohkem – 591. 1947. aastal tehti mahatõmbeid 621 (ERA F. R-17, nim. 5, sü. 5).

Mahatõmmete arv võis muidugi suurenedagi veel kahel põhjusel – nimelt hakkas ajalehti rohkem ilmuma ning ajapikku hakkas paranema ka tsensorite väljaõppe tase. Veskimägilt lisan siia veel kaks arvu mahatõmmete kohta – 1948 on neid tehtud 942 ning 1949. aastal 1439. Tema andmeil on 1439 suurim mahatõmmete arv ühe aasta kohta terve ENSV ajaloo jooksul. (Veskimägi 1996: 153) .

Mõistagi on 1945. aasta (teiste aastatega võrreldes) suhteliselt väike mahatõmmete arv osalt põhjendatav sellega, et siis oli tööl oluliselt vähem tsensoreid kui hiljem. Aastate lõikes on kasvutendents mahatõmmete osas aga suur ning on see on koos eel- ja

järelekontrolli osakondade loomisega hea tõend sellest, et KKP hakkas peale keelatud raamatute koondnimekirja koostamist uuskirjandusele ja ajakirjandusele rohkem tähelepanu pöörama.

Kuni 1950. aastani püsis muu KKP koosseis, tsensorid välja arvatud, peaaegu samasugune (Tabel 3). Ainsaks muudatuseks oli see, et 1950. aastal kadus KKP koosseisust autojuht.

Ka tsensorite arv ei muutunud ajavahemikul 1948 lõpp - 1950 märts kardinaalselt, kõikides vaid ühe- kahe inimese võrra. See (ja ka autojuhi ametist kadumine) on seletatav tavapärase kaadri liikuvusega, mida igas ettevõttes ette tuleb.

1950. aasta märtsis toimunud EKP VIII pleenum koosseisule mingit kohest mõju ei avaldanud (asutuse ülesehitus ei muutunud, ametikohtade arv jäi põhimõtteliselt samaks). Tõsi, sügisest kaotati ühena Pälli viimastest suurematest otsustest ära Tartu osakond. Täpsemalt, “seoses töömahu vähenemisega” vabastati 22. septembri ametist osakonna ülem Eduard Raitma (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 10, lk. 97) ja järgmise aasta aprillikuust pärineval koosseisude lehel (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 105) enam Tartu osakonda näha pole.

Samal, 1951. aasta 6. aprillist pärineval koosseisude lehel (ERA F. R-17, nim. 2, sü.1, lk. 105) on töötajaid 31, mis jääb enam-vähem samasse suurusjärku eelmiste arvudega. Tartu osakonna tsensorid on ilmselt arvestatud teiste volinike sisse, kuna nende arv on oluliselt kasvanud – kolmeteistkümnelt kaheksateistkümnelle.

Olukord 1952. aastal (Tabel 4) sarnaneb paljus 1951. aasta omaga, seda näitab ka vastav koosseisude tabel tolle aasta märtsist (ERA F. R-17, nim. 2, sü.1, lk. 152). Üks muudatus siiski on, nimelt puudub 1952. aastal Glavliti koosseisust eelkontrolli osakonna ülem.

Järgmised tõsisemad muutused ENSV Glavliti struktuuris tulid seoses oblastite moodustamisega. ENSV jagati teatavasti kolmeks oblastiks, Tartu ja Pärnu oblastid said ka oma kohaliku tsensuuriüksuse, lühendatult Oblliti. Nende loomise alguseks võib lugeda 26. juunit 1952, mil Ilmar Kübara käskkirjadega (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü.16, lk. 92-93) mõlemas Obllitis juhatajate kohusetäitjad ametisse määrati.

Koosseisult ei erinenud Obllitid kuigivõrd varem Tartus tegutsenud Glavliti Tartu osakonnast (e. Tartu Gorlitist), küll olid need natuke suuremad (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 186-187). Huvitav on ka see, et 1953. aastal ei kuulunud enam maakondlikud või rajoonitsensorid Glavliti alla (v.a. üks, Jõhvi rajooni tsensor). Rajoonitsensorite jaotust Glavliti Tallinna asutuses enam ei ole, Jõhvi rajooni tsensor

oligi olemas kui eraldi ametikoht.

Küll olid rajoonitsensorite ametikohad olemas mõlemas Obllitis. Tartu Obllitis oli eraldi ametikoht Võru rajooni tsensorile, Pärnu omas töötasid kaks rajoonitsensorit; ühe hallata Viljandi ja teisel Haapsalu rajoon. Lisaks neile olid mõlemas Obllitis olemas eriosakonnad.

Mis puutub Obllittide töökorraldusse, siis järeeltsensuuriga nendes ilmselt ei tegeletud, teostati vaid eeltsensuuri. Seda hüpoteesi toetab tõik, et mõlemad üksused on koosseisult sarnased varemtegutšenud Tartu Gorlitiga, seal aga järelkontrolli trükistele päris kindlasti ei tehtud. See tõsiasi omakorda selgub tsensorite koosolekute ja nõupidamiste raamatusse kirja pandud tootmisnõupidamise stenogrammist, vastav koosviibimine on toimunud 22. märtsil 1948. (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 3). KKP töötaja A. Põder küsib ülemalt L. Pällilt, kas Tartu teeb ise järelkontrolli või teeme seda “*meie*”, s.o. Tallinn, ning saab vastuseks, et Tartu “*produksioon*” tuleb kontrollimisele Tallinnas.

Mis puutub A. Põderi küsimusse, siis see on tõenäoliselt põhjendatud seoses sellega, et just sel ajal eel- ja järelkontrolli osakonnad loodi. Kui koosolek, kus küsimus esitati, on toimunud 22. märtsil 1948, siis koosseisulehed näitavad omakorda, et esmakordselt on eel- ja järelkontrolli osakondi mainitud 13.04.1948.

3.1.2 Üksuste ülesanded ja tsensorite töökorraldus

ENSV KKP üksuste ülesandeid vaadeldes tuleb esmalt teha selge vahe sisse otseselt tsensuuriga kokkupuutuvate ja otsesest tsensuuritööst mitteosavõtvate allüksuste vahel. Tsensuuritööga puutusid kõige otsesemalt kokku mõistagi seda läbiviivad volinikud –tsensurid ise, alates 1948. aastast ka eelkontrolli ja järelkontrolli osakondade ülemad – mõlemad juhtisid oma valdkonda ja tegid selles kokkuvõtteid. Kogu tsensuuritöö oli vahetult KKP ülema juhtida, kuna kõik otsused kannavad kas tema või siis tema asetäitja allkirja.

Ülejäänud personali poolest – majandusala juhataja, koristaja, autojuht, raamatupidaja, jne. ei erine KKP mingis mõttes tavalisest ametiasutusest. Ainus töötaja, kes küll koosseisude lehel alati olemas on, kuid kelle ülesannetest või tegevusest dokumentidel vähe jälgi on, on eriosakonna ülem. Nagu mainisin, loodi sellised ametikohad ka Obllittide juurde. E. Aesma sõnul tegeleti eriosakonnas kaadritega. Ühel puhul, 23. aprillil 1949, tehti eriosakonna ülemale Elviira Liivile

noomitus *“mitteõigeaegselt tsensuuridokumendi maakonda saatmise eest, mille tagajärjel oli ajalehes “Järvalane” rikkumine.* (ERA F. R-17, nim 1-k, sü. 10, lk. 36). See tähendab, et eriosakond tegeles ka infovahetusega maakondlike tsensorite ja ENSV KKP vahel.

Mis puutub 1948. aasta alguses loodud eel- ja järelkontrolli osakondadesse, siis tundub, et peavalitsuse tsensorid ei olnud vähemalt alguses eel-ja järelkontrolli osakondade vahel ära jaotatud, vaid kõik täitsid mõlemaid ülesandeid – samad inimesed tegid nii eel- kui järelkontrolli. Vähemalt esialgu. Seda oletust kinnitab KKP järelkontrolli osakonna ülema Sevastjanovi ettepanek 1948. aasta 22. märtsi tootmisnõupidamisel, kus ta leidis, et kõik ajalehed (sealhulgas ka maakondlikud) tuleks tollal KKP-s töötava kümne tsensori vahel ära jaotada. See idee võeti ühel häälel vastu. (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 5). Et tol hetkel töötas KKP-s tõepoolest 10 tsensorit, näitab tabel 2. Pole põhjust arvata, nagu ei oleks samal viisil võinud kõigi vahel jagatud olla ka eelkontrolli osakonna töö. Rõhutan, vähemalt esialgu.

Hiljem oli tsensorite puhul siiski paika pandud, kes töötas eel- ning kes järeltsensuuri osakonnas. Sellest annab tõendust I. Kübara käskkiri 1. novembrist 1952 (ERA F. R – 17, nim. 1-k, sü. 16, lk. 173), milles ta komandeeris Pärnu Oblitti sealset haigestunud tsensorit asendama KKP tsensori Maieri, kelle kohta on käskkirjas selgelt kirjas, et ta töötab KKP eelkontrolli osakonnas.

Selle kohta, millega eel- ja järelkontrolli osakondades täpselt tegeleti, annavad osakondade nimed üsna selgelt aimu. Eelkontrolli teostades istusid tsensorid õhtuti lehtoimetustes ning vaatasid läbi lehematerjale, mis järgmisel päeval lugejateni pidid jõudma. Samuti uuriti enne ladumisele ja trükkimisele lubamist läbi näiteks raamatumaterjalid, üleüldse kõik trükitav.

Järelkontrolli osakonna ülesandeks oli läbi vaadata kõik juba ilmunud materjalid, mis KKP-sse laekusid signaaleksemplaride näol. Võib öelda, et põhimõtteliselt tegeles järeltsensuur sellega, et otsis eeltsensuuri poolt läbilastud vigu.

Kui üldiselt võib väita, et KKP-s oli kaadri volavus suhteliselt suur, siis järelkontrolli osakonna ülemaks oli suhteliselt pikka aega - selle loomisest 1948. aastal kuni 1952. aasta aprillini I. Sevastjanov.

Tegelikult oli Sevastjanov KKP-s ametis juba enne seda, kui ta järelkontrolli osakonna juhiks sai. Nimelt määrati ta tööle juba Ottenderi ajal, 1944. aasta novembrist, ametikohaks “Rahva Hääle” tsensor (ERA F. R- 17, Nim 1- k, sü. 1, lk. 12). Seda, millised ta vahepealsed ülesanded enne järelkontrolli ülemaks saamist olid,

pole täpselt võimalik välja selgitada. 1952. aasta aprillis lahkus ta ametist tervislikel põhjustel (ERA F. R- 17, nim 1-k, sü. 16, lk. 47), olles eelnevalt korduvalt haiguste tõttu töölt puudunud.

Sevastjanov oli järelkontrolli ülemana KKP-s teataval määral eristaatuses, kuna ta sai lisaks oma palgale, mille suuruseks oli 1000 rubla, veel 500 rubla suurust lisatasu. Seda peegeldab näiteks koosseisude nimestik 1950. aasta 11. aprillist (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 88). Pole selge, mille eest see oli määratud, määrajaks polnud aga kohalik Glavlit, vaid NSVL Glavliti ülem. Palgalisaga oli Sevastjanov vähemalt mingisugusel ajavahemikul kõrgeimaltasustatud töötaja terves ENSV KKP-s.

Tsensorite nõupidamiste protokollidest selgub, et ehkki Sevastjanov töötas KKP-s pikka aega, ei saadud temaga kuigi hästi läbi.

Selles töös juba korduvalt tsiteeritud tsensorite tootmisnõupidamisel 15. jaanuaril 1949 (ERA F. R-17, nim. 3 sü. 8, lk. 14) teatas Sevastjanov, et tsensorid teevad kehva tööd. See selgus tema kui järelkontrolli ülema ettekandes plaani täitmisest, mille kohaselt rikkusid tsensorid järelkontrolli töös "Loetelu" neljakümnel korral (pole selge, millise ajavahemikuga on täpselt tegemist). "*Väljavõtete aruanded on mustad, paljud mahatõmbed on asjatud, ei esitata aruandeid ja mahatõmbeid õigeks ajaks. Samuti omandatakse Loetelu paragrahve nõrgalt,*" nentis Sevastjanov. Tsensorid ise leidsid vastusena, et Sevastjanovi süüdistused olid ebaõiglased. Tsensor Pöder arvas näiteks, et järelkontrolli osakonnas võiksid olemas olla blanketid aruannete jaoks, samuti võiks sm. Sevastjanov olla "*rahulikum, mitte nii närviline.*"

Teisel tootmisnõupidamisel, 1949. aasta 9. aprillil (ERA F. R-17, nim. 3 sü. 8, lk. 19), heitis Sevastjanov tsensor Meelele ette, et see lahkub õppustelt vara ja seetõttu satub talle rohkesti vigu sisse. Meel leiab, et teda "*piitsutatakse üleliia*", kuna ta polevat astunud üle ühestki "Loetelu" paragrahvipunktist ning läbiläinud vead on põhjustatud lehekorrektorite poolt. "*Ning ma palun ennast kasvõi vallandada, kuna mina ei ole kohustatud jälgima korrektori vigu. Sm. Sevastjanov suhtub minusse nahhaalselt.*"

Samas ei saa kuidagi väita, nagu oleks Sevastjanovi enda juhitud järelkontrolli osakond, mille ülesandeks kolleegide eelkontrollis läbilastud vigade leidmine, ideaalselt funktsioneerinud. Tootmisnõupidamisel 1950. aasta 25. jaanuaril (ERA F. R-17, nim. 3 sü. 8, lk. 29) lausus ENSV KKP ülem Leoniida Päll, et "*järelkontrolli töö on puudulik, ta on väga lünklik ja mitteoperatiivne. Üks haige, teine eksamil ja nii edasi.*"

Lisaks eel-ja järelkontrolli osakondadele oli ENSV KKP-s olemas ka raamatukogude

osakond, millest paraku ENSV KKP struktuuri käsitlevas peatükis kõneleda ei saa. Ühelgi koosseisulehel pole raamatukogude osakonda (või selle ülemat, nagu eel – ja järelkontrolli osakondade puhul) välja toodud.

Olemas oli ta aga päris kindlasti. Enne sõda oli ENSV KKP koosseisus vaneminspektor raamatukogude ja raamatukaupluste alal (vt pt. 3, tabel 1) Peale sõda aga komandeeriti 1948. aastal Riiga nõupidamistele KKP töötaja Laikre, kelle ametinimetuseks oligi raamatukogude sektori juhataja (ERA F. R-17. nim. 1-k, sü. 8, lk. 26). Lisaks neile kahele momendile viidatakse raamatukogude osakonnale ja selle töötajatele veel korduvalt.

Raamatukogude osakonnas töötas kõige kauem, aastail 1944-1960, Helene Matsel (Veskimägi, 1996:64).

Tsensuuriameti inimressursside nappus väljendus raamatukogude osakonnas üsna teravalt. Veel 1952. aastal töötas seal näiteks 3 inimest, nii selgub tsensorite nõupidamise protokollist selle aasta 19. novembrist, täpsemalt tsensor Põderi lausest: *"See pole üldse mõeldav, et raamatukogude sektori 3 töötajat peaksid selle töö ära tegema."* (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 49)

Töö, mille äratagemisest jutt on, on raamatukogude kontroll maakondades. *"Raamatukogude kontroll on eriti vilets maakondades, piirdatakse vaid raamatukogude nimekirjade kontrollimisega,"* lausus tsensor Matsel, viidates sellele, et kohalikud volinikud vaatasid läbi vaid raamatute nimekirjad, raamatukogusid endid aga ei kontrollitud. *"Tuleb nii välja, et ainult meie (tsensuuriameti raamatukogude osakonna kolm töötajat – M.A.) kontrollime raamatukogusid, meil ei jäägi aega käia kohapeal kontrollimas."*

Raamatukogude osakonna üheks probleemiks oli ka vähene instrueerimine. Nagu märkis 1948. aasta 22. märtsi tootmisnõupidamisel raamatukogude osakonna ülem Laikre: *"Vähe on informatsioonilisi kirju Moskvast meie sektori, kuna (antud kontekstis mõeldud kui "samas kui" - M.A.) tsensorid saavad järjest kirju."* (ERA F. R-17, nim. 3 sü. 8, lk. 2).

Tsensuuri mõttes kehv töö ENSV raamatukogudega tõi KKP-le ka hädad kaela. Nagu ütleb ülem Ilmar Kübar tootmisnõupidamisel 1952. aasta 19. novembril: *"Ma kohe alguses ei seganud end (raamatukogude – M.A.) sektori töösse, kuid oleks vist pidanud. Tuleb organiseerida tööd volinikega, kontroll juhatuse poolt kõveneb."* (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 49). Põhjusena lisas Kübar sõnavõttus, et *"selle töö"* (raamatukogude tsenseerimise – M.A.) kohta on *"meile"* (ENSV KKP-le – M.A.)

tulnud Moskvast käskkiri, ilmselt siis hävitav hinnang senitehtule, kuna Kübar sai ka karistuse. Millise, pole teada.

Samas ei saa öelda, nagu poleks KKP püüdnud raamatukogusid kontrolli alla saada – nimelt oli tsensuuriameti töös väga tähtis roll komanderingutel maakondadesse-rajoonidesse, kus probleemsed raamatukogud asusid. Lisaks sellele, et KKP tsensorid käisid ise maakondades kohalike volinike-tsensorite tööd kontrollimas, kutsuti maakondlikke tsensoreid ka Peavalitsusse, kus toimusid ametialased seminarid.

Komanderingutest kõneledes käisid ENSV KKP tsensorid lisaks komanderingutele ENSV piires aeg-ajalt oma tööst aru andmas ka NSVL Glavlitis.

Täpsema ülevaate ENSV KKP komanderingutest annab tabel nr. 5. See on koostatud Riigiarhiivi fondi R-17 nimistu 1-K säilikute põhjal, täpsemalt KKP ülema käskkirjades sisalduva alusel.

Esimesed komanderinguid käsitlevad käskkirjad, mis Riigiarhiivi fondis R-17 leiduvad, pärinevad aastast 1947. Vaevalt, et varem komanderinguid ei toimunud, ent ilmselt ei peetud lihtsalt vajalikuks neid lähetusi dokumenteerida.

3. oktoobril 1947 aga komandeeriti viieks päevaks Järvamaale raamatukogude sektori töötajad

Hallisoo ja Laikre, ilmselt siis ka sektori spetsiifikast lähtuvat raamatukogude läbivaatamise tööd tegema, mitte kohalikku lehte tsenseerima. (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 6, lk. 75)

Kuu hiljem, 1. novembril saadeti Hallisoo sama tööd tegema Hiiumaale (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 6, lk. 84), kümme päeva hiljem aga Harjumaale. (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 6, lk. 91).

Raamatukogude sektori töösse puutuvate komanderingute sekka võib veel lisada eelpool mainitud komanderingud, mille puhul Tartu raamatukogusid käis läbi vaatamas tsensor Burtseva; samuti need komanderingud, mille puhul pole küll otsest eesmärki märgitud, kuid millest on osa võtnud raamatukogude osakonna töötajad, näiteks Helene Matsel või ülema asetäitja Ksenia Plukk (hiljem Tohver). Näiteks komandeeriti Matsel ja Plukk 1951. aasta 4. aprilli käskkirjaga (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 14, lk. 83) Rakvere ja Jõhvi rajoonidesse. Võib arvata, et raamatukogude puhastamise kulg oli käigu üheks eesmärgiks.

Nende komanderingute iseloomust nähtub taas, et põhiprobleemiks olid KKP-le kohalikud raamatukogud, täpsemalt nende puhastamine ideoloogiliselt mittevastavalt kirjandusest, mis edenes visalt.

Oli ka selliseid komanderinguid, mille puhul pole kindlalt formuleeritud, et kontrollima minnakse konkreetset raamatukogu.

Ühe näitena komandeeriti 18. oktoobril Sevastjanov ja Liiv *"Kuressaare ja Kärkla"* (kirjaviisi muutmata – M.A.) teostama kontrolli tsensorite töös (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 12, lk. 107). Alates sama aasta 25. detsembrist komandeeriti Sevastjanov kontrollima Paide tsensori tööd. (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 12, lk. 138).

Maakondlike tsensorite sagedane kontrollimine kinnitab, et neid eriti ei usaldatud ning nende tööga KKP-s rahul ei oldud.

Nagu mainitud, käisid KKP töötajad ka komanderingus väljaspool ENSV-d. Osalt käidi seepärast, et aru anda tööde käigust, osalt selleks, et saada uusi instruksioone. Nii näiteks läks Ilmar Kübar 18-24 maini 1952. aastal komanderingusse Moskvasse, sm. Išašenko telefoniväljakutse peale.

Nagu vastavast komanderingute tabelist (Tabel 5) näeme, oli 1950. aasta lõpus ametisse asunud Ilmar Kübar märksa agaram komandeerija kui Päll, Ottenderist (kelle ajast ühtegi komanderingudokumenti ei leidu) rääkimata. Kübar käis mitmel korral ka ise maakondlike tsensorite tööolukorda kontrollimas. Näiteks läks ta koos raamatukogude sektori tsensori Matseliga 9. oktoobril 1951 kontrollima Pärnu, Kilingi-Nõmme, Abja ja Tõrva rajoonidesse (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 14, lk. 256). Imselt oli komanderingute arvu kasvu Ilmar Kübara ajal (1950-53) osalt ka see, et raamatukogude "puhastamine" venis Moskva arvates ENSV-s liiga aeglaselt ning kohapeal üritati teha kõike, et seda protsessi kiirendada ning komanderingute abil kohalikke tsensoreid takka sundida.

Töökorralduse poole pealt on märkimist väärt ka tsensorite tootmisnõupidamised. Need olid "Tsensorite nõupidamiste ja õppuste päevikus" (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8) protokollitud kui suuremat sorti koosolekud, toimunud sõnavõttud on sõna-sõnalt lahti kirjutatud. Igapäevaste õppuste- nõupidamiste puhul, millest juttu tuleb hiljem, on koosviibimisi kirjeldatud märksa lakoonilisemalt (*"lahendati ülesandeid"* jne.).

Esimene tootmisnõupidamine, mille protokollid päevikust leiame, peeti 22. märtsil 1948 (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 2). Koosviibimise peateemana tegid Riias nõupidamistel viibinud KKP töötajad (vt. Tabel 4) kokkuvõtteid sealkõneldust. Ülem Pälli sõnul esinesid Riias Eesti, Leedu, Läti, Novgorodi, Pihkva, Kaliningradi ja Karjala-Soome (teatavasti eksisteeris lühiajaliselt peale sõja lõppu Karjala-Soome NSV – M.A) esindajad.

"Riias peetud nõupidamise ülesandeks oli ülalpool mainiuid tsensuuride töö

paremaks muutmine töökogemuste vahetamise teel. Päevakorras oli (Moskva? – M.A) Peavalitsuse ettekandeid ja töö kokkuvõtteid. Oli moodustatud komisjone, kus sai vastust kõigile küsimustele (komisjonid – kas tänapäevases mõistes nn. workshopid? – M.A.).”

Järgmine tootmisnõupidamine toimus alles järgmisel aastal, 15. jaanuaril 1949. (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 14). Tehti aastakokkuvõtteid, ühe peateemana nenditi, et koostöö maakondlike tsensoritega on vilets. Samuti kurtsid tsensorid ruumikitsikust. Pälli resümee koosviibimise lõppedes oli, et töös on palju vigu ning tsensorid peavad tegama enesetäienduseks veel kõvasti tööd.

Järgmise tootmisnõupidamiseni enam nii kaua aega ei läinud, see peeti juba paari kuu pärast, täpsemalt 9. aprillil (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 19). Järelekontrolli osakonna juht Sevastjanov nentis oma sõnavõtus, et eelmisest tootmiskoosolekust oli kasu, kuna tsensorid olid vahepeal järelekontrolli korralikumalt teostanud.

Kolmas tootmisnõupidamine toimus 25. jaanuaril 1950 (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 29), peeti ettekandeid eelkontrolli ja järelekontrolli osakondade tööst. Võeti vastu mitmeid otsuseid – taotleda tube (lisaruumi – M.A.), tõlkida tsensorite harjutused-ülesanded eesti keelde, kindlustada sidet (lehe –M.A.) toimetajaga ning pidada tootmisnõupidamisi kord kvartalis.

Vähemalt viimane plaan aga täide ei läinud, kuna järgmine protokollitud tootmisnõupidamine toimus alles 1952. aasta 19. novembril (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 49) Ilmar Kübara juhtimisel. Sellel nõupidamisel räägitud olen ülalpool juba tsiteerinud, peateemaks oli töö raamatukogudes leiduva ideoloogiliselt sobimatu kirjandusega.

Lisaks tootmisnõupidamistele korraldati aeg-ajalt ka ühiseid arutelusid ajakirjanikega. Kuna tsensuur oli kehtestatud kogu trükisõna üle, mida ENSV territooriumil produtseeriti, on selge, et ajakirjanikud või kirjanikud ise neid ja nende loomevabadust pärssivasse instantsi kuigi hästi ei suhtunud. Lisaks sellele, et kaks institutsiooni omavahel põhimõttelises konfliktis olid, oli nende vahel ka paras infosulg, nagu alljärgnevalt peatükist nähtub.

Annan järgnevalt lühikese ülevaate neist dokumentidest, mis kajastavad kaht nõupidamist, kus osapoolteks olid nii lehetoimetajad kui ka tsensorid. Ka nende koosolekute protokollid on koondatud fondi R-17 nimistu nr. 3 8. säilitusühikusse, milleks on eelpool korduvalt tsiteeritud ja viidatud tsensorite õppuste ja nõupidamiste päevik.

Esimene tsensorite ja lehe-toimetajate ühisnõupidamine, mis selles päevikus dokumenteeritud on, leidis Glavlitis aset 15. aprillil 1948 (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 5). Kohal olid KKP tsensorid ning toimetajad, kelle kogunimekirja siia panna paraku ei saa. Nimelt on kadunud lisa nr. 5, kus nende nimekiri olema peaks.

Päll heidab lehe-toimetajatele ette vähest kompetentsi, märkides, et mahatõmmete arv riiklike ja sõjasaladuste alal suureneb, kuigi tendents peaks „toimetajate suure praktika juures“ just vastupidine olema.

Üks selle konkreetse nõupidamise hämmastavamaid momente seisneb kellegi sm. Saarvelti sõnavõttus, kus ta viitab tsensuurijuhenditele, kus on kirjas see, mis avaldamiseks keelatud on. *„Kuulen esmakordselt nendest juhenditest, mida antakse lugeda,“* lausub ta. *„Soovin, et ka ajakirjade toimetajad informeeritakse nende sisuga.“* See viitab, justkui ei oleks Saarvelt üldse kursiski, et ENSV-s süstemaatilis tsensuuriga tegeletakse.

Juhendite nappuse probleem kummitab aga toimetajaid veel sama aasta lõpuski peetud koosolekul. (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 12-13).

Sm. Rimmelgas küsib: *„Kas ei oleks võimalik uusi korraldusi tutvustada ka toimetajatele, kuna muidu me tutvume alles nõupidamistel nende dokumentidega. Seda võiks iga tsensor lehte tulles kohe teha.“*

Samast koosolekust on tuua ka hea näide, kuidas tsensuur surus alla sotsiaalkriitilise uudisealge. Järelekontrolli ülem Sevastjanov lausub: *„Tsensoreil tuleb lehtede juures alati otsida kohta, kus lugeda lehte. Tihti on selleks kohaks korrektori ruum, kus meie segame korrektorit ning korrektor ei või pealt kuulata salajasi asju. Pääle selle esineb süstemaatilisi mahatõmbeid (numbritehased (sõjatehased – M.A.) absoluutsed andmed).“*

Toimetaja, kelle nimi pole loetav, vastab: *„Meie kabinetid on õhtuti vabad ja tsensor võib igal pool istuda, kuid eraldi kabinetti me tsensorile anda ei saa. Numbritehaseid peame näitama, kuna just need numbritehased kasutavad võimalust parteilise kontrollimise kõrvalejäämist. Mustad ühiselamud, mittekultuurne olelemine.“*

Päll: *„Numbritehaste nimetamine on keelatud.“*

Tsensuuri ja ajalehtede koostööd käsitlevas peatükis oleks sobiv natuke kõneleda ka lehetiraaži teemal. Nimelt tõusid 1953. aastal mitmete suurte eestikeelsete väljaannete tiraažid, seda NSVL Glavliti ülema käskkirja alusel. Ainsana vähendati 15 000 võrra „Õhtulehe“ tiraaži, 40 000-lt 25 000-le. Kõik meediaväljaanded, mille trükiarv tõusis, saavad selleks I. Kübarilt käskkirjalise loa 1953. aasta 21. aprillil (ERA F. R-17, nim.

1-k, sü. 19, lk. 33-39). „Rahva Hääle“ tiraaž tõusis 85 000-lt 95 000-le, „Sirbi ja Vasara“ tiraaž 15 000-lt 16 000-le, „Nõukogude Naine“ 20 000-lt 35 000-le, „Nõukogude Kool“ 3 000-lt 4000-le, „Pioneer“ 7000-lt – 8000-le, ning ehk kõige olulisemana suurenes „Loomingu“ tiraaž tõustes 3000 – lt 4000-le. Oli ju „Looming“ teatavasti ainus ajakiri, mis jäi Eesti Vabariigi aegse nime all ilmuma ka ENSV-s (kuigi tegelikult oli ka teisi, muudeti nende nimed varem või hiljem ikkagi ära) ning lisaks sellele oli ta kirjandusajakiri, kus propagandale vähe ruumi jätta püüti.

Isiklikult arvan, et omakeelsete ajalehtede tiraažide tõusu otsene põhjus võis peituda selles, et kuu aega varem, märtsis 1953 suri Stalin. Teatavasti tuli peale teda lühikeseks ajaks võimule Beria, kelle üheks ideeks oli suurendada NSVL vabariikide iseseisvust ja iseotsustamist. Kas ei võinudki korraldus rohkem omakeelset ajakirjandust välja just selle väljenduseks olla?

Mõni sõna ka tsensorite töötingimustest. Põhimuredeks olid ülalpool mainitud ruumikitsikus (taotleti lisaruumi - M.A.) ja tervisehädad, nagu nähtub L. Pälli aruandest ENSV Glavliti tegevuse kohta aastail 1941-48 (ERA F. R-17, nim. 5. sü. 5.): „*Suur probleem on ruumide kitsikus. Ühes toas on koos 7 tsensorit. Tsensorite tervislik olukord on kogu aja olnud halb – levinud on nii südamehaigused kui närvirikked, mis on seletatavad nii öötööst kui ka suurest vastutustundest*”.

Tõbederohkuseset räägib Päll ka 1949. aasta jaanuaris peetud tootmisnõupidamisel (ERA R-17, nim. 3 sü. 8, lk. 14), kus ta mainib aastakokkuvõtet tehes, et “*Vaatamata pidevatele haigestumistele töötajate hulgas on peavalitsuse tsensorid oma tööga toime tulnud*”.

Haiguste tõttu olid tsensorid mitmel puhul sunnitud ka ameti maha panema. Nii lahkus tervislikel põhjustel 1947. aasta juulis ENSV KKP-st tsensor Emeline Toming (ERA F. R-17, Nim. 1-k, sü. 1, lk. 50), sama aasta sügisel tsensor Ann Urgard (ERA F. R-17, Nim. 1-k, sü. 1, lk. 68). Võrumaa Tsensor Reine lubati 1949. aastal kuuks ajaks Krimmi erakorralisele puhkusele, et oma tervist parandada (ERA F. R-17, Nim. 1-k, sü. 10, lk. 18). Ka KKP ülem Päll käis 1948. aasta kevadel Kislovodskis (ERA F. R-17, Nim. 1-k, sü. 8, lk. 43) ravipuhkusel.

Mõistagi ei saa siinkohal väita, et tervisehädad ainult tsensuuriametis töötamisest tulenesid, kahtlemata mängis olulist rolli ka sõda ning sellele järgnenud viletsad elutingimused. Kindlasti andis aga ka pingeline ja stressirohke tsensuuritöö tervisele hoobi.

Ruumide küsimus oli tsensuuriameti seiskohast samuti suhteliselt terav – seda nii

KKP asutuses kui ka ajalehtede juures töötamise puhul. Sellest tingituna valitses ka asjaajamises paras segadus. Täpsemalt annab ruumikitsikusest ülevaate E. Aesma kirjeldus: *"Esialgul (tsensuuriametisse tööle minnes, 1951. aastal – M.A.) sain endale töölauda köögis, kus töötas ka raamatupidaja. Siin oli palav, sest pidevalt küdes pliit, mille alla rändas kottidest tohutul hulgal raamatukogudest korjatu n.ö. keelatud kirjandust."*

Tooksin siinkohal ära ka mõned tsensorite sõnavõttud 1949. aasta alguse tootmisnõupidamiselt, allikaks taas "Tsensooride koosolekute ja nõupidamiste päevk." Tsensoor Gürnberg: *"Kui oleks kindel koht, kuhu asetada teatud ajaleht või ajakiri, oleks kõik korras, kuid meil puuduvad ruumid ning niikaua, kui ei ole ruume, ei saa korda ka töö."* (ERA F. R-17, nim. 3 sü. 8, lk. 15)

Tsensoor Geering: *"Ruumide küsimusega on tõesti kitsas. Meile näiteks ei ole kohta, kuhu tulla, ei ole oma lauda, kus võiks rahulikult teha aruandeid või lugeda Loetelu."* Ruumipuudus kimbutas ka neid tsensoreid, kes töötasid ajalehtede juures. 1950. aasta 25. jaanuaril peetud tootmisnõupidamise protokollis (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 29) ütles tsensoor Meel: *"(Ajalehetoimetuse juures asuva – M.A.) Tsensoori toa küsimus on ikka lahendamata. Töötada tuleb ajalehe juures väga halvas olukorras, kuna puudub koht, kus rahulikult töötada."*

Arvestades, et tsensooride endi ja nende töötingimuste tase oli kehv ja KKP aparaat ei töötanud täie koosseisuga, ei saanudki tsensooride töötulemused oodatule vastata.

IV Tsensorid ja nende töö

4.1 Tsensuuriameti töö kaadriga

Uusi tsensoreid ootas ENSV KKP peale sõja lõppu peamiselt demobiliseeritud punaarmeeelaste seast. Oluline polnud niivõrd haridustase ja keeleoskus, vaid ideoloogiline sobivus. Nii palusid Ottender ja kaadrite osakonna juhata A. Pöder 1945. aasta juunis just „*lähiajal sõjaväest vabanevaid vanemaid mehi*“ oma asutusse tsensoriteks (vt. peatükk 3.3.1). Ka 1945. aasta oktoobris palus ENSV KKP ülema asetäitja L. Päll demobiliseeritud parteiliikmeid tsensoritena tööle (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 2. lk. 23): *Käesolevaga ENSV KKP palub sõjaväest demobiliseeritud parteiliikmeid kõrgema kooli haridusega 3 seltsimeest*

1) *keskhäälekandja „Rahva Hääle“ ja „Noorte Hääle“ poliittoimetaja (tsensori) kohale kuupalgaga 900 rubla. oleks lit. „B“ (? – M.A.) ja kuivainete kaart.*

2) *Järelkontrolli osakonna juhataja kuupalgaga 1000 rubla, varustus lit. „B“ ja kuivainete kaart.*

3) *Tallinna Ringhäälingu pol. Toimetaja. Varustus sama.*

Haridus võiks olla äärmisel juhul keskkool, kuid poliitiliselt hästi arenenud seltsimees. Ajalehtede töö on öine. Elamispinda asutisele anda ei ole.

Tegelikult oli tsensorite haridustase veel mitu aastat hiljem kohati madalam, kui „*äärmisel juhul keskkool*“. Pälli 1948. aasta aruandes Karotammele (ERA F. R-17, nim. 5. sü. 5) on kirjas järgnev: „*Momendil 7 tsensorit õpivad Marksismi-Leninismi õhtuülikoolis, 2 mittestatsionaarselt ülikooli keeleteaduse ja kirjanduse fakulteedis, 2 tsensorit õpivad õhtukeskkooli viimases klassis, 2 tsensorit parteikoolis ja ülejäänud õpivad iseseivalt partei lühikursust ja marksismi – leninismi aluseid.*“

Päll kirjutab veel samas, et raskused kaadritega kestavad, kuna tsensorikohustute täitmine nõuab korralikku keeleoskust. Samuti seda, et tsensorid peavad olema „*igati kontrollitud inimesed*“, sest töö käis salajaste juhendite alusel.

Üllatav on samas, et sugugi kõik tsensorid ei osanud vene keelt ega saanud seega aru tsensuuritöö lähtedokumendist – „*Loetelust*“. Nii ütles tsensor Neeme 1949. aasta jaanuaris peetud tootmisnõupidamisel. ” (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 14), et „*Mina pole suuteline Loetelu lugema, kuna ei valda nii palju vene keelt, oleme siis vaadanud kollektiivselt.*” (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk 14)

Lisaks madalale haridustasemele mainis Päll 1948. aasta aruandes Karotammele (ERA F. R-17, nim. 5, sü. 5) probleemidena ka tsensorite vähesust ja kehva väljaõpet: „Maakondade töötajaid ei ole siiski veel küllaldaselt instrueeritud ja juhitud. Seda on takistanud kaadrite vähesus peaaapaaradis, mis ei võimalda suuremat hulka väljasõite. Suureks raskuseks on olnud ka asjaolu, et maakondade volinikud väga sagedasti vahelduvad, ja uute tsensorite tööga tutvumine võtab palju aega.“ (ERA F. R-17, nim. 5, sü. 5)

Selleks, et tsensorite teadlikkust oma ülesannetest parendada, toimusid KKP-s pealesõjaaegsel perioodil regulaarselt, korra nädalas asutusesisesed õppused-koosolekud. Mart Luik viitab oma kursusetöös (Luik 1992:12), et sellised nõupidamised toimusid juba 1944. aasta sügisest saadik. Vastavat täpsemat dokumentatsiooni leidsin fondist R-17 aga alates 1948. aastast, nimelt pärineb selle aasta jaanuarist Eesti Riigiarhiivi fondis R-17 säilitatud ” Tsensorite nõupidamiste ja õppuste päevik. 21.01.48 – 25.12 56” (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8.), mida olen käesolevas töös juba korduvalt tsiteerinud.

Koosolekutel oli tugev õppuslik eesmärk, sageli lahendati neil erinevaid ülesandeid, mille eesmärgiks kontrollida mõistagi tsensorite pädevust. Näiteks lahendati 11. veebruaril 1948 oma koosviibimisel 3. ülesannet, (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 1) 17.märtsi koosolekul (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 2) uuriti iseseisvalt „Loetelu“.

Aeg-ajalt, kui mõne tsensuuritöö seisukohast olulise sündmuse, nähtuse või objekti varjamise kohta meedias tuli konkreetsemaid suuniseid, korraldati ka erakorralisi koosolekuid. Näiteks kutsuti 12.07.1948 tsensorid kokku selleks, et teha teatavaks, et Leningradi maantee ehituse fakti ei tohi lasta trükimeedias mainida (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 7). Koosolek 29.jaanuaril 1949 kutsuti kokku õige erakordsel põhjusel – nimelt toonitab Päll seal, et ” *vigu, milliseid on avastatud, ei räägitaks teatavatele linnas*” (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 17).

Tsensorite silmaringi avardamiseks peeti ka mitmeid loenguid, lektoreiks ametnikud väljaspoolt ENSV KKP-d.

Samuti korraldati ekskursioone erinevatesse asutustesse. Näiteks käisid tsensorid 15. detsembril 1948. ekskursioonil trükikojas (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 12), 28. mail 1949 peeti Glavlitis loeng radiolokatsioonist (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 21), 22. oktoobril 1949 käidi kunstimuseumis ”*tutvumas Köhleri töödega*” (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 26) ja nii edasi.

Kui eelpool komanderingutest kõneledes mainisin seminare, mis toimusid Tallinnast

väljaspool, siis teisalt peeti seminare maakondlikele tsensoritele ka Tallinna Peavalitsuses. Nende korraldamist alustati peale seda, kui asutuse juhiks sai Ilmar Kübar. Näiteks andis Kübar korralduse viia maakondlike tsensoritega läbi ühepäevane seminar 9. veebruaril 1951 Peavalitsuse ruumes. (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 14, lk. 22), 1953. aasta 24-25. märtsil kogunesid Peavalitsusse nõu pidama Tallinna Oblasti tsensorid (ERA F. R-17. nim. 1-k, sü. 19 lk. 14), 27-28 märtsiks kutsuti komanderingusse Pärnu ja Tartu osakondade ülemad (ERA F. R-17. nim. 1-k, sü. 19, lk. 17).

Töötasudest ENSV KKP-s. Et 1940. aasta sügistalvest pärinevad dokumendid on kogumina, nagu mainitud, suhteliselt korratud, ei saa nende põhjal luua selget üldpilti ENSV KKP-s makstud palkade kohta. Et aga on säilinud üksikud palgakviitungid, saab tuua mõningaid näiteid. Kõrgeim palk oli 1940. aastal ülemal Olga Lauristinil – 1225 rubla kuus (ERA F. R-17, nim.1, sü. 7, lk. 1). Tsensorite palgad olid väga erinevad, kuid keskmiselt sai ENSV KKP tsensor 1940. sügisel palka 300 rubla kuus. Novembri lõpus 1940 kuupalk tõusis. Detsembris 1940 (ERA F. R- 17, nim. 1, sü. 7, lk. 8) said tsensorid Sukk, Klaasen ja Külaots palka vastavalt 750, 900 ja 900 rubla. Endised palgad olid Sukal 252 ja teistel kahel 455 rubla.

Peale sõda ENSV KKP-s makstud palkadest ülevaate tegemine lihtsam, kuna need on alati märgitud ära koosseisude lehtedel.

Tsensusriameti ülema palk püsis kogu perioodi (1944 – 1953) vältel muutumatu, 1250 rubla. Ühtlasi oli see kõrgeim töötasu ENSV KKP-s. Palgad peegeldasid üsna selgelt ametikoha olulisust ja asutusesisest hierarhiat. Tsensusriameti ülema abi sai 1944. aasta augustis 1125 rubla palka, eriosakonna juhataja 800 rubla, pearaamatupidaja 750 rubla, sekretär, kassapidaja ja koristaja vastavalt 300, 500 ja 150 rubla.

Kui kõrgemate ametnike palgad jäid kogu perioodi vältel samaks, siis madalamatel ametikohtadel töötasud tõusid. Ülem ja tema abi said mõlemad ka 1953. aastal sama palka, mida 1944. aastalgi. Eelkontrolli ja järelkontrolli osakonna ülemad said mõlemad 1000 rbl. palka (neid polnud 1944 koosseisus märgitud, kuna ametikohad loodi alles 1948. aastal).

Eriosakonna ülema ja pearaamatupidaja palgad tõusid mõnevõrra (vastavalt 880 ja 830 rublale). Koristaja – käskjalg sai 1950. aastal 260 rubla palka ja autojuhi palgaks oli 410 rubla. 1953. aastaks tõusis autojuhi palk 430 rubla peale.

Tsensusriameti palgad teisel perioodil (1944 – 1953) on erinevad, ehkki koosseisude tabelites on neil ametinimetused sama. Ülejäänud personaliga võrreldes olid tsensusriameti

palgad suhteliselt kõrged, jäädes 1944. aastal 900 ja 700 rubla vahele.

1953. aastaks kasvasid töötasud peavalitsuse tsensoritele vahemikku 880 – 1000 rubla. Tsensuuriameti koosseisus olnud maakondlikute tsensorite palk oli 1944. aastal 600, 1953. aastaks aga 690 rubla.

Iseäralik fakt on see, et kui moodustati Oblitid, siis ei loodud sinna mitte peavalitsuses tavapärasest ametikohta “koristaja-käskjalg,” vaid ametisse võeti lihtsalt ”koristajad”. Ka palk oli neil poole väiksem, 130 rubla.

Kuna keskmine palk 1940. aastate teisel poolel oli ENSV-s 1000 rubla ringis, siis olid töötasud KKP-s üsna viletsad. Võrdluseks võiks siia juurde tuua selle töö autori mõlema vanaisa kuupalgad samast perioodist. Üks neist (sünd. 1925) sai 1946. aastal Tallinnas veduridepoosse tööle minnes 700 rubla kuus, kusjuures see oli tema sõnul väga väike palk, millega oli üpris raske toime tulla. Teine (sünd. 1921) töötas 1950. aastal Paide rajooni täitevkomitee esimehena ja tema palgaks oli 1400 rubla. Tegemist oli väga tollal väga hea palgaga, kuna ka ametikoht oli kõrge. Need kaks näidet kinnitavad veelkord, et KKP palgad olid väikesed.

Madalad töötasud on kindlasti üheks põhjuseks, miks KKP-l pidevalt töötajatest (tsensoritest) puudus oli. Lisaks sellele raskendas KKP-l töötajate leidmist ka eelpoolmainitud pingeline töö, pidevad haigused ja piisava haridustasemega tööjõu puudus .

4.2 Koosseisulised töötajad

Selles peatükis tootsin välja need nimed, kellega tsensuuriameti töökorraldust puudutavates dokumentides, peamiselt ülema käskkirjades, kokku puutusin. Tuleb nentida, et kuna koosseisulehed, mida kasutasin struktuuri osa kirjutades, on anonüümsed, ei ole selgepiiriliste järelduste tegemine ehk konkreetse nime konkreetse ametiga kokkuviimine alati võimalik.

Otsustasin siia koondada need töötajad, kelle nime dokumente uurides enam kui paar korda kohtasin. Seda seetõttu, et paljud tsensurid on mainitud vaid ühe korra, nende ametinimetusega on pea alati antud lihtsalt "tsensur" või "volinik", ning kuna enamasti pole võimalik kindlaks teha, kas nad olid üldse koosseisulised või mittekoosseisulised töötajad, ei anna nad käesoleva uurimustöö huvides midagi juurde. Pahatihti polegi pelgale perekonnanimele midagi juurde lisada. Ainus, mida selliste töötajate rohkus kinnitab, on see, et kaadri voolavus oli suur.

Alustagem tähtsaimatest, ameti ülematest. ENSV KKP esimeseks ülemaks oli Olga Lauristin,

kes oli ametis 23. oktoobrist 1940 kuni 18. aprillini 1944., mil ta sellest ametist vabastati, uueks Olga Lauristini ametipostiks sai sotsiaalministri oma (Veskimägi 1996:59).

Olga Lauristini tegevusperiood ENSV KKP juhina jäi reaalsuses siiski lühemaks, kuna 1941. aasta suvest, kui punavõimu esindajad Eesti NSV-st taganesid, KKP-d kui sellist põhimõtteliselt ei eksisteerinud. Selle ajavahemiku kohta, mis on aastast lühem, pole tegelikult kuigi palju öelda, kuna suurem osa tsensuuritegevust puudutavaid dokumente hävitati taganemisel, nii ei saa ma nende põhjal iseloomustada ka Olga Lauristini juhtimistööd.

Pärast Lauristini sai tsensuuriameti ülemaks Jaak Ottender, kes alustas tööd 1944. septembris, vahetult enne seda, kui tsensuuriamet Tallinnas taas tööd alustas.

Ottender, kes töötas ENSV KKP juhina kaks aastat, septembrini 1946, ei ole jättnud tsensuuriameti dokumentidekogumisse märkimisväärset jälge, mis lubaks tema kui asutuse juhi kohta mingeid olulisi üldistusi teha. Käskkirju, mis Ottenderi poolt allkirjastatud on, pole võrreldes hilisemate juhtide, Leoniida Pälli ja Ilmar Kübaraga arhiivist palju leida. On küll säilinud üks pikem kiri Nikolai Karotammele, mis annab aimu Ottenderi kehvast keele- ja eneseväljenduse oskusest, seda kirja tsiteerib ka Veskimägi: *"Muidugi tuleb arvestada meie olukorra oma pärasusega, kus on vaja*

tegutseda ses suhtes kiirelt ja massiliselt, sellepärast palun partei Keskkomiteelt abi selle suure ülesande sooritamiseks.” (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 2, lk. 1-2).

Omalt poolt lisaksin siia veel ühe Ottenderi käskkirja 7. detsembrist 1945, (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 1, lk. 79) millega vabastatakse töökohustustest tsensor Lilli Mandel. Ning Ottenderi toodud põhjendus on käskkirjas järgmine: *“Seoses sellega, et sm. Mandel oli kuuekuulistel ajalehetöölise kursustel Moskvast ja kursuste mandaat komisjoni otsuses on jäetud Moskva kursuste juure tööle.”* Pole teada, kas kirjutusmasina taga istus Ottender ise või trükkis käskkirja sekretär, lause mõte jääb igatahes mitmepidi mõistetavaks. Lisaks sellele muidugi veel kokku-lahku kirjavead.

Järgmisena, septembris 1946 sai tsensuuriameti juhiks Ottenderi senine asetäitja Leoniida Päll, kes selles ametis oli aastani 1950. Kui Jaak Ottenderi iseloomustab üsna hästi tema kiri Karotammele (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 2, lk. 1-2), siis samale mehele saadetud aruandekiri KKP tegevuse kohta aastail 1941-48 (ERA F. R-17, nim. 5, sü. 5) iseloomustab üsna hästi ka Pälli ja tema juhitud KKP-d. Mõned väljavõtted sellestki kirjast: *“Maakondade töö maht on küllaltki suur, kohakaashuse alusel töötavad volinikud ei suuda oma tööga täielikult toime tulla /.../, mistõttu raamatukogude puhastamise töö kohtadel on olnud alati suuresti takistatud. /.../ Väga halb on olukord TRÜ üldraamatukogus. Raamatukogu korratuse tõttu suleti ta selle aasta algul /.../ keelustatud kirjandusest puhastamiseni./.../ Siitamaani pole raamatukogu puhastamises edusamme märgata.”*

Sellest lõigust nähtub, et Päll oli hinnangutes, sealhulgas ka omaenese juhitava asutuse tegevusele, suhteliselt karm. Karm oli ta ka oma alluvate vastu, see nähtub mitmetest teravatoonilistest noomitustest erinevatele KKP töötajatele. Toon siin paar näidet.

Esiteks noomitus tsensor Ida Meelile (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 4, lk. 53), mis pärineb 31. oktoobrist 1946: *“Puuduliku poliitilise valvsuse pärast mille tagajärjel ajaleht „Säde“ nr 21-s 31. oktoobril 1946 läks läbi suur poliitiline viga, ning sellepääst tuli ajalehe number ärakorjata, teen sm. Meel, Ida Hansu t. noomituse.”* (kirjaviisid muutmata – M.A.)

“Korduvalt hommikuti tööle ilmumisel hiljaksjäämise pärast ja peavalitsuse ülema asetäitja sm Pälli korralduste mittetäitmise ja ebakorrekse käitumise pärast, sel puhul teen H. Palmile noomituse.” (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 4, lk. 54). Selline on Pälli käskkiri 21. novembrist 1946

Oluline on siinkohal märkida seda, et Päll tituleerib end selles mitte tsensuuriameti

ülemaks, vaid ülema asetäitjaks. Võimalik, et ta määrati ametlikult ülemaks alles tagantjärele. Igatahes oli värske, selleks hetkeks vaid paar kuud ametis olnud juht suhteliselt karmi käega, samast päevast pärineb veel üks noomitus: *“Mõnede peavalitsuse volinike palkade omavoliliselt kinnihoidmise pärast, mille tõttu palkade väljamaksmine jäi neile hiljaks, annan R. Kukketile noomituse.”* (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 4, lk. 55).

20. märtsil 1947 sai noomituse (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 6, lk. 10) Tartu KKP osakonnajuht Eduard Raitma. Täpsemalt: *“Tsensooride tööjuhendite mittetäitmise eest, mis väljendus selles, et trükiteose poognad võeti kontrollimisele ilma vastutava toimetaja allkirjata ja tsensuuri nõuete nõrgendamise eest kooliraamatu illustratsioonide kvaliteedi suhtes, mille tõttu tuli konfiskeerida H Maiste-Allre ja N. Pentre vene keele aabits II klassile (tiraaž 40300, tellimise nr 14,1 trükikoda Hans Heidemann, Tartu „Pedagoogiline kirjandus“) avaldan Tartu linna KKP osakonna ülemale sm. Eduard Raitmale VALJU NOOMITUSE.”*

Karmikäelisele Pällile saab saatuslikuks 1950. aasta VIII pleenum, millel ta abikaasa Eduard Päll oma ÜN Presiidiumi esimehe ja EKP KK bürooliikme kohtadest ilma jäi. Ühes mehe hukkamõistuga kaotas ka tema töö, tagandajaks EKP KK büroo ning töölt vabastati ta 21. septembril 1950 kui ”töoga mittetoimetulnu” (*Veskimägi 1996:62*).

Ka otsus Päll lahti lasta näib olevat tehtud tagantjärele; vähemalt jäi ta peale tagandamist veel paariks kuuks tööle. Nii on ta näiteks veel 10. novembril 1950 keelanud käskkirjaga (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 12, lk. 120) *“Vastavalt ENSV MN määrusele nr 782 – 7 sept. 1950 /.../ kõikide KKP tsensooride kaastöö ENSV Riiklikule Kirjastusele.”* Tõsi, see ongi viimane Pälli allkirja kanedv dokument fondis R-17.

Alates 16. novembrist 1950 (vastav käskkiri – (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 12, lk. 121))oli ENSV KKP juhiks endine Narva linna tsensor Ilmar Kübar. Tema tee lihtsast mittekoosseisulisest linnatsensorist ametiasutuse juhiks oli üsna lühike, umbes poolteist aastat. Alles 18. aprillil 1949 määras Leoniida Päll ta palgaga 150 rubla Narva linna tsensoriks (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 10, lk. 28), novembris 1950 võttis ta aga oma ametisemäärajalt töökohustused üle.

Järgnevalt tooksin lühidalt välja muud olulisemad põhikohaga töötajad uuritud ajavahemikul.

KKP ülema asetäitjaks oli 1948. aastal Ksenia Plukk, tema kui ülema asetäitja allkirja kannab 27. jaanuarist 1948 pärinev dokument, millega kinnitatakse maakondlike tsensooride templid (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 8, lk. 7-15). Veskimägi (1996:64)

viitab küll, et Plukk oli raamatukogude osakonna juhataja, ent täpset ajavahemikku ta siin ei märgi. Võimalik, et Plukk juhtis seda osakonda enne Laikret, võimalik, et pärast Burtsevat, minu läbivaadatud dokumentides sellele mingit vihjet ei ole.

Ülema asetäitja ametis oli Plukk oli selles ametis veel vähemalt 1952. aastal (tõsi, siis juba perekonnanimega Tohver).

3. novembril 1944 (ERA F. R-17, nim. 1- k, sü. 1, lk. 12) määras Ottender "Rahva Hääle" poliitimetajaks sm Sevastjanovi. Hiljem, kuni 1952. aastani tegutses seesama Sevastjanov järelkontrolli osakonna juhatajana, millal ta täpselt sellesse ametisse jõudis, pole teada; igatahes juhtis ta järelkontrolli 1948. aastal, mil ta vastava ametinimetuse all Riiga komanderingusse saadeti (ERA F. R-17, nim 1- k, sü. 8, lk. 26).

Käskkirjas 26. novembrist 1952 (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 16, lk. 189) näeme järelkontrolli osakonna ülemana juba (taaskord eesnimeta) Veskijärve.

1946. aasta 31. oktoobril on tsensorina tööl Ida Meel, tema nimi märgitakse ära taas noomitus (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 4, lk. 52). 1949. aastal on Meel endiselt KKP-s tööl, sedapuhku on ta ära märgitud (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 10, lk. 59) kui tsensorite atesteerimiskomisjoni liige. Seega pidi ta olema respektitud töötaja.

Ka Peavalitsuse tsensor Potehhina on ära märgitud tänu kahele saadud noomitusele – esmalt tsensoritempli nr. 4 kaotamise eest 24. detsembril 1947, (ERA F. R-17, nim. 1- k, sü. 4, lk 106), teisel korral 1948. aasta 18. septembril jämeda vea läbilaskmise eest ajalehes „Sovetskaja Estonia“, tänu millele Potehhina ka oma töö kaotab. (ERA F. R-17, nim. 1-k, Sü. 8, lk 101).

Ning taaskord annab ühe töötaja nime kätte noomitus: nagu märkisin, sai 20. märtsil 1947 noomitus (ERA F. R-17, nim 1-k, Sü. 6, lk. 10) KKP Tartu osakonna ülem Eduard Raitma. Raitma oli Tartu tsensuuri eesotsas kuni aastani 1950, mil käskkiri 22. septembrist (ERA F. R-17, nim 1-k, sü. 12, lk. 97) ta alates 6. oktoobrist seoses töömahu vähenemisega tööta jättis.

30 septembril 1947 (ERA F. R-17, nim 1-k, Sü. 6, lk. 78) määrati raamatukogude tsensoriks tööle Robert Hallisoo. Nagu järgmistest dokumentidest järeldada võib, oli tegemist asjaliku töötajaga, kuna ta saadeti pidevalt maakondadesse (Järvamaale, Harjumaale ja Hiiumaale) komanderingutesse. (ERA F. R-17, nim 1-k, sü. 6, lk-d 80; 84; 91).

27. märtsil 1948. aastal aga Hallisoo vallandati, põhjenduseks see, et ta „kaotas usalduse“ (ERA F. R-17, nim 1-k, sü. 8, lk. 29). Tegelikult oli tegu desertööriga

(Veskimägi 1996:64).

Kõigest paar päeva hiljem, 1. aprillil 1948 vallandatakse käskkirjaga (ERA F. R-17, nim 1-k, sü. 8, lk. 29) raamatukogude sektori juhataja Laikre (eesnimi teadmata). Võimalik, et sellel vallandamisel oli ka mingisugune seos Hallisoo vallandamisega? Ehk oli Laikre näiteks raamatukogude sektori juhatajana Hallisoo töölesoovitaja?

Raamatukogude osakonnas töötas pikaajaliselt (1944- 60) tsensorina Helene Matsel, teda kohtab dokumentides kogu uuritava perioodi vältel; mitmel puhul komandeerituna maakondadesse- rajoonidesse, mitmel puhul aga mõne komisjoni liikmena.

Järgmise tsensorina väärrib märkimist Irina Burtseva (hiljem Rodionova), esimene käskkiri, kus teda mainitakse, pärineb 1948. aasta 31. juulist (ERA R-17, nim. 1-k, sü. 8, lk. 77). Selles vabastatakse ta kolmeks nädalaks töökohustustest, et sooritada sisseastumiskatseid Tartu (tollal Riiklikku) Ülikooli.

Veskimägi märgib (1996:64), et Burtseva tuli tsensuuriametisse tööle 1947, algul sai temast raamatukogude osakonna tsensor ning „õige pea“ selle osakonna ülem. Võimalik, et Burtsevast saigi raamatukogude osakonna ülem vahetult peale seda, kui Laikre lahti lasti (pärast 1. aprilli 1948). Dokumentaalselt seda tõestada ei saa, kuna käskkirjades märgitakse teda endiselt kui raamatukogude osakonna tsensorit.

Eriosektori (ehk siis teisisõnu kaadrite osakonna) ülemaks oli 1945. aastal Adele Pöder, nagu viitab täpsema kuupäevata dokument sellest aastast (ERA F. R – 17, nim. 3, sü. 2, lk. 16).

1949. aasta jaanuaris peetud nõupidamisel (ERA R-17, nim. 3, sü. 8, lk. 14) oli ta ise aga tsensuriametis.

Eriosektori juhiks oli 1949. aastal Elviira Liiv, nagu viitab käskkiri selle aasta 23. aprillist (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 10 lk. 36). Liiv lahkus ametist tervislikel põhjustel, täpsemalt 1952. aasta 12. juunil (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 16. lk. 77).

Eelpoolmainitud tsensorite atesteerimiskomisjoni (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 10, lk. 59) liige oli 1949. aastal ka tsensor Kukrinova. 1951. aasta 1. aprillist sai Kukrinovast eelkontrolli osakonna juht, kuna senine osakonnajuhataja Emilie Jürna viidi selt töölt omal soovil ajalehtede „Sovetskaja Estonia“, „Noorte Hää!“ ja „Stalinskaja Molodjež“ tsensoriks

(ERA F. R-17, nim 1-k, Sü. 14, lk. 91). Sellel ametikohal ei töötanud Kukrinova kaua, vaid 1952. aasta 23. jaanuarini (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 16, lk. 9), siirdudes edasi tööle „EKP KK“ käsutusse.

Emilie Jürna, kes 1951. aasta aprillist omal soovil eelkontrolli osakonna juhupositsioonilt lihtsensoriks taandus, leiab esimest korda sel ametikohal märkimist 13. märtsil 1948, mil ta koos teistega Riiga nõupidamisele komandeeritakse (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 8, lk. 26).

On märkimist väärt, et peale seda, kui 1951. aprillist 1952. jaanuarini eelkontrolli juhtinud Kukrinova „EKP KK käsutusse“ läks, tuli Jürna sellele ametikohale tagasi. Vähemalt oli ta taas eelkontrolli juht 27. mail 1952, kuna vastava käskkirjaga (ERA F. R-17, nim. 1-k, sü. 16, lk. 66) lubatakse ta sellelt ametikohalt puhkusele.

4.3 Mittekoosseisulised töötajad

Nagu mainitud, kasutas KKP oma tegevuses mittekoosseisulist tööjõudu. Seda nii pikemaajalistel ametipostidel (maakondlikud tsensorid) kui ka lühematel operatsioonidel (raamatukogude läbivaatamine). Kui palju neid inimesi konkreetselt mingil ajahetkel oli, selle kohta andmeid ei ole. Säilinud on vaid üksikud palgakviitungid ja tasulehed, samuti mainitakse mittekoosseisulisi töötajaid paaris dokumendis pealkirjaga „Kulude eelarve juurde“ (selgitused eelarves esitatud väljaminekute kohta). Seega saab dokumentide põhjal tuua vaid mõningaid iseloomustavaid näiteid mittekoosseisuliste töötajate ja nende ülesannete kohta.

Esimene neist dokumentidest pärineb detsembrist 1940 ning sellega on määratud töötasu neljale „*ajutisele tööjõule ajalehtede alal*“ (vt. tabel 1). Kokku olid need neli tsensorit läbi vaadanud 44 ajalehenumbrit. Nendeks tööjõududeks on Kristjan Juhanson, Boris Plukk, Albert Ühtigi ja Albus Raadik. Tähelepanuväärseim on neist Albus Raadik, kes oli hiljem ametis EKP KK kolmanda sekretärina, juhtides sealjuures ideoloogia, propaganda ja agitatsiooni valdkonda.

1940. aastast pärineb ka raamatukogude läbivaatajate tasuleht, kus on kirjas 7 inimest (vt. tabel 1). Ka nendest olid paar tükki hiljem tsensuuri ja ajakirjandusega seotud tööpostidel, ent märksa kõrgemates ametites. Näiteks Leo Aisenstadt, kes pärast sõda töötas Rahva Hääle toimetajana, samuti Bernhard Veimer, kes oli 1940. aastal ametis ka ENSV NKVD Arhiivide osakonna juhatajana (Veskimägi 1996:93). Veel olid nende seitsme hulgas Arkadi Uibo, Veronika Kruus ning paar läbivaatajat, kes on kirjas vaid perekonnanimedega - Käis, Samorodov ja Makarov. Eesnimesid kirjas pole.

Peale sõda väljastatud dokumentidest on esimene, kus viidatakse mittekoosseisulistele tööjõududele (ERA F. R – 17, nim. 3, sü. 2, lk. 16), KKP kaadrite osakonna juhataja A. Põderi teatis EKP kaadrite osakonda. Täpset kuupäeva dokumendil pole, kuid ta pärineb 1945. aastast.

Selle järgi töötavad ENSV KKP-s väljaspool koosseisu kümme inimest, kes kõik on maakondlikud tsensorid (ehkki nende ametinimetust otseselt dokumendil kirjas pole, võib seda järeldada selle järgi, et igäühe nime taha on märgitud maakond, kus ta töötab). Samuti on kirjas kuupäev, mil inimene on tööd alustanud. Esimesena on maakondliku tsensorina töötama hakanud Virve Seesmaa Valgamaal – juba 1. septembril 1944 (ERA F. R – 17, nim. 3, sü. 2, lk. 16), seega praktiliselt kohe, kui

Punaarmee Lõuna-Eesti enda kätte sai. 1944. septembris oli tähtsamatest punktidest Punaarmee käes vaid Tartu ja Võru, kusjuures Valga linn vallutati alles 19. septembril ja Tallinn 22. septembri lõunaks. Sellest võime järeldada, kuivõrd oluliseks punavõim tsensuuri pidas, hakates selle aparaati töökorda seadma juba siis, kui vallutatud piirkonnad veel päris kindlalt käeski polnud.

Aasta hiljem olukord muutus. ENSV KKP kuupäevata teatis: (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 13) *„ENSV KKP teatab, et 1946. aasta eelarves oli kinnitatud mittekoosseisliste töötajate töötasu- fond üldsummas rbl. 18 000, mis oli määratud töötasude maksmiseks 10-le maakondlikule ajalehtede kontrollijatele. Nüüd aga ENSV Riiklik Koosseisude komisjoni otsusega kinnitatakse 12. märtsil 1946. a nr 7-1505 mittekoosseisuliste töötasufond algusega 1. aprillist 1946 üldsummas 11.300 – ja töötajate arvu 5.-le*

Järva Maakond – Järvalane

Valga – Valgamaalane

Harju – Harju Elu

Saare – Saarte Hääl

Narva – Narva Tööline

Tabelist 1 näeme, et 1944 ja 1945 oli maakondlikke tsensoreid KKP koosseisus kaks, 1946. aprillist aga seitse. Et mittekoosseisuliste maakondlike tsensorite arv samas viie võrra kahanes, võib järeldada, et viie maakonna tsensorid arvati KKP koosseisu. Järvamaal, Harjumaal, Saaremaal, Valgamaal ja Narva linnas polnud peale selle otsuse jõustumist koosseisulist tsensorit, oli vaid *ajalehtede kontrollija*. Sellele viitab ka seletuskiri 1948. aasta kulude eelarve juurde (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 20). *„Viies maakonnas, kus ei ole ettenähtud koosseisulisi tsensoreid, kuid ajalehti ja igasuguseid muid trükitooteid siiski trükitakse, siis on määratud partei liinis inimene, kes kontrollib neid trükiseid ja kellele maksame töötasuna a 150 rbl.“*

Osadesse piirkondadesse niisiis polnud koosseisulist tsensorit ette nähtud. Mille põhjal tema vajalikkuse üle otsustati, dokumentidest ei selgu. Võib oletada, et mõnel pool (Saaremaal, Valgamaal, Järvamaal) ilmus vähem ajalehti ja muid trükiseid. Harjumaale polnud eraldi koosseisulist tsensorit vaja Tallinna ja KKP Peavalitsuse läheduse tõttu. Narvas aga ei saanud trükitoodete arv seetõttu eriti suur olla, et linn sealhulgas ka trükikojad, olid puruks pommitatud.

1949. aasta kulude eelarve lisateatisest (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 20) nähtub et KKP hakkas rajoonides toimuvast endisest rohkem huvituma – nimelt on 1949. aasta eelarveteatises maakondlikke kontrollijaid tööle kaheksa (kirjas on nad kui mittekoosseisulised töötajad, ametinimetusega *rajoonitsensorid*), kusjuures palk on tublisti tõusnud – 1200 rublale.

Tsensorite arvu tõusu põhjuse võib leida L. Pälli 1948. aasta aruandest N. Karotammele (ERA F. R-17, Nim. 5, sü 5.): „*Maakondade volinikest ainult 5 on täiepalgalised (vt. tabel 2, maakondlikud tsensorid, tulbad I-II – M.A.), kuna ülejäänud 6 volinikku töötavad kohakaasluse alusel ja saavad peavalitsuselt ainult 150 rubla kuus. Maakondade töö maht on küllaltki suur, kohakaasluse alusel töötavad volinikud ei suuda oma tööga täielikult toime tulla, pealegi maakonna komiteed, vahetavad tihti need töötajad/volinikud on kinnitatud maakonna komiteede büroo peal/, mistõttu raamatukogude puhastamise töö kohtadel on olnud alati suuresti takistatud.*”

Siit võib välja lugeda ühe põhjuse selleks, miks tsensuur maakondades - rajoonides tugevnes ja tähtsustus (vaadagem kasvõi töötasu hüppelist tõusu maakondlike tsensorite ametipostidel), kui ka kaudselt selleks, miks 1948. aastal Tartusse eraldi osakond loodi. Kontroll polnud ENSV maapiirkondades piisavalt tugev ja tsensorite töö ei olnud tulemuslik.

1950. septembris moodustati 13 maakonna asemele 39 rajooni. Seoses selle administratiivse muutusega hakkas Glavlit koosseisuväliselt abitööjõudu varasemast kordi enam kasutama. Iga rajoon vajab kohalikku häälekandjat, lehtede asutamise kinnitajaiks on toonase Glavliti ülema I. Kübari välja antud käskkirjad, millega ta lubas neid trükkida-laduda.

Täpsemalt algas Glavliti piirkondlike abiliste arvu kasv seoses sellega, et kõiki neid lehti poleks Tallinna Glavlit jõudnud oma töötajate arvu juures eales eel- ega järeltenseerida. Nii algabki 1950. aasta teisest poolest koos kohalike ajalehtede arvu suurenemisega ka rajoonitsensorite arvu tõus.

Et Glavliti koosseisude tabeli rajoonitsensorite arvu järsku tõusu ei näita, võib arvata, et ka nemad määrati oma kohtadele „*partei liinis*” ning nad olid töötajatena koosseisuvälised, määratud kohalike täitevkomiteede poolt. ENSV Glavlit kinnitas nad aga ametisse ning sealt said nad omale tsensoritempli; teisisõnu õiguse volinikutööd teha. Nii näiteks sai Elva rajoon endale jaanuarist 1951 uue voliniku nimega Karl Krepp (ERA F. R. 17, nim. 1 - k, sü. 14, lk. 17) kellele anti tempel

numbriga 32. Kreppi ametissenimetamine on selgelt seotud sellega, et alates veebruarist 1951. lubas tsensuuriameti juht I. Kübar trükkida Elva rajoonilehte "Uus Tee", tiraažiga 2100 (ERA F. R- 17, nim. 1 - k, sü. 14, lk. 19).

Sama kehtib mitmete teiste vastloodud pisirajoonide puhul – ka neis asuti välja andma rajoonilehti, kohe nimetati ametisse ka kohalik tsensor. Näiteks sai Tõrva rajooni tsensoriks alates 01.02.1951 Johannes Pärss, (ERA F. R-17, nim. 1 - k, sü. 14, lk. 25) kelle ametissenimetamisega samast päevast on Tõrva trükikojas lubatud trükkida ja laduda Tõrva rajoonilehte, mil nimeks "Uus Elu" (ERA F. R- 17, nim. 1 - k, sü. 14, lk. 26).

Lisaks rajoonilehtedele hakkasid samal ajal, 1951. aasta algusest, paljudes kohtades ilmuma ka MTJ-ide (masina-traktorijaamade) häälekandjad, seda tänapäeva mõistes üsnagi suurte tiraažidega. Nii lubab Kübar käskkirjaga 20. veebruarist 1951 "*Rakvere trükikojas laduda ja trükkida Rakvere MTJ ajalehte "Bolševistlik tee", 1 lehekülg, ½ "Pravda" formaati, tiraaž 1000, 2 korda nädalas, alates 23 veebr 1951.*" (ERA F. R- 17, nim. 1 - k, sü. 14, lk. 31).

Taas on väga raske öelda, kui palju rajoonides abilisi täpselt oli, kuna mingit konkreetset nimistut või kokkuvõtvat dokumenti maakondlike tegelaste kohta pole (v.a need, kes on kantud koosseisude tabelisse).

Sel viisil jätkubki väikerajoonide ja MTJ-ide ajalehtede asutamine terve 1951. aasta esimese poole vältel. Oma häälekandjad said kümned masina-traktorijaamad ning tõenäoliselt ka kõik rajoonid. 1951. aasta teiseks pooleks hoog vaibus, vähemalt ei ole arhiivis I. Kübaralt enam selleteemalisi käskkirju – kui, siis vaid mõne lehe tiraaži suurendamise või vähendamise kohta.

4.4 Ethel Aesma mälestusi

Tsensuuriga puutusin esmakordselt kokku sõjajärgsetel aastatel maakondlikus ajalehes töötades (Ajaleheks oli „Järvalane“ – M.A, E. Aesma töötas Paides.). Mulle tehti ülesandeks enne ajalehe trükkimist käia selleks luba saamas parteikomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonnas. Hiljem, kui ajalehe trükkimine venis tööajast kauemaks, pidin lehega käima tsensori kodus (siis oli tsensoriks Endel Sõgel).

Aastail 1951-52 töötasin ise tsensorina Glavlitis – ENSV Kirjandus- ja Kirjastusajade Peavalitsuses. Tööle võeti mind eeskätt tänu heale vene keele oskusele (olin õppinud sõja ajal tagalas vene koolis) ja Glavlitis töötava Helmi Laul-Ažnina soovitusel, keda tundsin tagalas õppimise päevilt.

Glavliti ülemaks oli tollal Ilmar Kübar, Venemaa eestlane, viiekümnendates aastates keskmist kasvu jässakas mees, kaastöötajatega suhtlemisel rahulik ja mõistev, võiks isegi öelda, et muhe mees. Eesti keelt rääkis Kübar aktsendiga. Asutuses töötas peamiselt naispere: siin oli sõja läbi teinud kaks naist Eesti Laskurkorpusest, paar eakat revolutsionääri, tagalast naasnud naised jne. Minu mäletamist mööda oli inimesi paarikümne ringis. Mehi (koos ülemaga) oli kolm.

Peale selle tegutsesid mõned tsensorid ka väljaspool Tallinna – Kohtla-Järvel, Tartus, Pärnus jne. Kokku saime nendega nõupidamistel ja õppustel, mida korraldati Moskvast saabunud ringkirjade ja muu korrespondentsiga tutvumiseks, samuti meedias läbilastud rikkumiste läbiarutamiseks. Kõigest hoolimata tuli neidki ette. Näiteks juhtus, et mõnes ajalehes mainiti Sillamäed, ehkki oli kategooriliselt käsitud ära unustada, et selline linn Eestis üldse olemas oli. Ise olin „Loetelut“ väga hoolsalt õppinud ja mulle ei meenu, et oleksin mõne vea läbi lasknud. Neid, kel seda juhtus, karistati noomitusega, palgast maha ei võetud ja kedagi minu ajal lahti ka ei lastud.

Mäletan, et asutuses oli eelkontrolli-, järelkontrolli- ja raamatukogude osakond, samuti eriosakond, mis tegeles kaadriga. Raamatukogude osakonnast on meelde jäänud Helene Matsel. Eriosakonna juht oli Elviira Liiv, kes oli sõja ajal Venemaal olnud ja mingi haiguse läbi põdenuna pooleldi halvatuks jäänud. Järelkontrolli osakonna ülemaks oli Sevastjanov, tema eesnime ma ei mäleta, kas Aleksandr või Aleksei; vist oli viimane. Sevastjanov rääkis väga halvasti eesti keelt, öeldes näiteks „lõhnaõli“ asemel „õlilõhn“. Tema õde töötas samuti tsensuuriametis, koristajana.

Eelkontrollist käisid läbi teoste käskkirjad ladumisloa saamiseks, samuti väiksemad ajalehed ja väikestruktsioonid trüki- ja ilmumisloa saamiseks. Järelkontrollis loeti juba

ilmunud kirjandust, ajalehti jne. ja otsiti sealt rikkumisi. Vabariiklike ajalehti loeti toimetustes kohapeal ja see oli öötöö, sest lehti trükiti öösel.

Esiolgu sain endale töölaua köögis, kus töötas ka raamatupidaja Erika Kõrgvee. Siin oli üsna palav, sest pidevalt küdes pliit, mille alla rändas kottidest tohutul hulgal raamatukogudest korjatu n.ö. keelatud kirjandust.

Kui olin küllaldaselt tutvunud venekeelse loeteluga ("Peretšen"), kus oli kirjas kõik, mida ei tohtinud trükis avaldada, hakati mind saatma öötööle vabariiklike ajalehtede toimetustesse. Nii käisin tsenseerimas Noorte Häält, Rahva Häält, Eesti Raudteelast, Molodjož Estonii ja harvemini ka Sovetskaja Estonijat.

Kõige sagedamini tuli mul käia Rahva Hääle toimetuses. Seal istusin tsinkplekiga ülelöödud ukse taga pisikeses ruumis, kus põranda külge kinnitatud lukustatud raudkastis oli meie kurikuulus peretšen. Mida see kõike ei keelanud: epideemiate ja katkude esinemist, mitmesuguseid tootmiskahte (põlevkivi, elektrienergia jt.), sõjaväeosade (peale Tallinna Garnisoni) ja numbritehaste olemasolu jne. Kui mulle lugemiseks toodud leheveergudelt leidsin midagi suisa keelatud või kahtlast, tuli toimetaja jutule minna. Toimetaja Arnold Green võttis sõnakesti vastu rääkimata välja kõik, mida talle näitasin, seda ägedamat sõnasõda tuli aga pidada asetöimetaja Paul Kuusbergiga, kes mind armutult välja naeris.

Et linn oli tollal varemeis, siis pärast tööd käisime sageli varemeid koristamas, peamiselt Liivalaia tänavas, suvel aga aitasime kolhoosides heina teha.

V Diskussioon ja järeldused

Arutelu

Uuritud arhiividokumentide kogumi võib ajaliselt kaheks perioodiks jagada – esmalt dokumendid, mis pärinevad aastatest 1940-41 ning teiseks need, mis väljastatud aastail 1944-53. Esimene osa dokumentidest on väga ebahühtlane, kuna pealetungivate sakslaste eest evakueeruv KKP hävitas suurema osa oma arhiivist. Nii ongi järele jäänud vaid mõned üksikud, peamiselt palgamakseid puudutavad ülema Olga Lauristini käskkirjad, needki on kõik 1940. aastast. 1941. aastast dokumente fondis R-17 ei ole.

Seevastu on aastaist 1944-53 järelejäänud dokumente märksa rohkem ning nende põhjal tehtud järeldused moodustavad minu tööst põhiosa. Muidugi ei anna ka need kõigile tekkinud küsimustele vastust, ent igatahes oli aastail 1944-53 toimunut uurida kordi lihtsam.

Üheks mainitud probleemiks, mille vastu sageli põrkasin, oli allikate anonüümsus. Koosseisulehtedel polnud juures töötajate nimesid, olid vaid ametikohad, seega polnud võimalik kindlaks teha kui kaua mingi inimene KKP-s töötas ning milline oli tema täpne ametikoht ja – nimetus. Ka ülema käskkirjadel on töötajaid sageli vaid perekonnanime järgi mainitud, ametinimetuseks on tihti pandud lihtsalt „tsensor“, mis teeb raskeks koosseisude lehel leiduvate ametite ja käskkirjades leiduvate nimede kokkuviimise. Neid lünki oleks kindlasti võimalik täita siis, kui hakata uurimustööd tegema inimestest, mitte asutusest lähtuvalt.

Teise perioodi, aastate 1944-53 puhul oli dokumentiderohkus puhuti isegi üllatav, kuna tsensuur oli aldis enda jälgi hävitama. Siiski, väga suur osa neist materjalidest, iseäranis käskkirjade kogumist on selline, millel Eesti trükisõna ajaloo seisukohast olulist tähtsust ei ole. Samas on kirjavahetust erinevate instantsidega säilinud minimaalselt, see aga oleks töö seisukohast palju olulisem olnud.

Eesti kultuuri seisukohast on töö peakangelased – ENSV KKP ja selle töötajad – eelkõige negatiivsed tegelased. Püüdsin nende tööd analüüsides objektiivsuse piiridesse jääda, ent selge on see, et nende ebapädevus on Eesti kirjanduse seisukohalt igati tervitav.

Seda aga, et tsensuuriamet tervikuna oli ebapädev ega saanud oma tööga hakkama,

võib minu tööst lugeda peaaegu igalt poolt.

Tsensuuriametnike enda hinnangul valitses kõige hullem olukord maapiirkondades, kus kohalikud volinikud raamatukogude puhastamisega sugugi hakkama ei saanud; Tallinna ametil polnud jällegi võimalusi sinna endapoolseid esindajaid tööle saata, kuna nad olid isegi alarahvastatud – raamatukogude sektoris töötas pidevalt paar-kolm inimest, raamatukogude arv ulatus aga mitme tuhandeni.

Kultuuriloo seisukohast tähendab „Hull“ olukord maapiirkondades aga tegelikult ju seda, et vähemalt minu uuritud ajavahemikul jäid paljud keelatud raamatud siiski tsensorite kätte sattumata.

Tsensuuriameti funktsioneerimist selle kompartei soovitaval tasemel raskendas väga palju ühekorraga toimivaid asjaolusid.

Esmalt kaadri- ja tööalased probleemid. Nagu ameti ülemate kurtmistest ja koosolekute protokollidest selgub, oli töökaader ebapädev. Täpsemalt - paljudel polnud keskharidust, mõni ei osanud aga vene keelt, mida läks vaja Moskva Glavlitist tulevate suuniste ja „Loetelu“ lugemiseks. Ka oli kaadri volavus väga suur, palju oli haigestumisi ja seetõttu tööpostilt lahkumisi. Ning osa tsensuuritööd oli õine, suurte päevalehtede eeltsensuur vähemalt; ka see mõjus tsensorite tervisele kurnavalt. Ka stress oli tsensuuriametis ilmselt üsna suur, sisekonfliktidest ei pääsetud (näiteks järelkontrolli ülem Sevastjanov leidis pidevalt, et tsensorid ei saanud millegagi hakkama, tsensorite arust oli Sevastjanov jälle paras närvipundar).

Teiseks – lisaks pidevale kaadri volavusele oli tsensuuriamet pidevalt tööjõunappuses, mistõttu oli juba töötavate tsensorite töömaht väga suur. Eriti raamatukogude osas. Selles valdkonnas valitsesid pidevalt kõige suuremad probleemid – maakondlikud tsensorid-volinikud tegid tööd loiult või mõnel puhul ei teinud üldse (nt kontrollisid ainult raamatute nimestikku), peavalitsuse raamatukogude sektor aga oma kahe-kolme töötajaga poleks eales jõudnud kõiki vabariigi raamatukogusid läbi vaadata. ENSV KKP juht aastail 1950-59 Ilmar Kübar sai Moskva Glavlitist kehva raamatukogude puhastamistö eest koguni karistada.

Tööjõunappusele tsensuuriametis on omamoodi kinnituseks tõik, et ka ajakirjanikke oli peale sõda vähe. Nagu viitavad Lauristin, Vihalemm *et al.* kogumiku „Towards a Civic Society“ 8. peatükis „The Stalinist Era (1945-1955)“, olid enamus enne sõda ajakirjaniku leiba teeninuid kas tapetud, küüditatud või siis läände lahkunud. Järelejäänutest ei olnud paljud uuele võimule usaldusväärsed. (Lauristin, M & Vihalemm, P. et al. 1993: 192)

Võib arvata, et samadel põhjustel polnud ka tsensuuriametil, kus uute töötajate värbamisel nende usaldusväärsus vähemalt sama oluline oli, lihtne uusi töökäsi leida. Kolmandaks probleemiks võiks tuua selle, et keegi peale parteiorganite eriti KKP-ga koostööd teha ei tahtnud. Tsensoreid ignoreerisid raamatukogud (nt. Tartu (Riikliku) Ülikooli raamatukogu), samuti ajasid oma rida lehetoimetajad, kes kaebasid väheste instruksioonide üle ning tahtsid avaldada (ja avaldasidki) ENSV julgeoleku seisukohast lubamatuid materjale.

Niisiis võib väita, et töö alguses püstitatud põhihüpotees – ENSV KKP töötas oma algusaastail 1940-41 ja 1944-53 nõudmistele mittevastavalt.

Ei oska siinkohal öelda, millised olid tööolud ja -meeleolud tsensuuriametis hiljem, Hruštšovi „sula“ ajal, peale Stalini surma. Lauristin ja Vihalemm lausuvad kogumiku „Towards a Civic Society“ peatükis „The Communist Press in the Soviet Republics“ (Lauristin, M. & Vihalemm, P., 1993: 181), et totalitaarse ühiskonna puhul töötab ideoloogiamasin käsikäes ja sõltuvuses repressiivsetest mehhanismidest ja vastupidi.

Stalini loodud ülivõimas kombinatsioon neist kahest mehhanismist hakkas Hruštšovi ja Brežnevi valitsemisajal nõrgenema, kuna repressiivne mehhanism nõrgenes. Seega – kuna tsensuuriamet oli oma olemuselt repressiivne organ, vähenes temagi tähtsus.

Sellele annab kinnitust Veskimägi viide, et peale Ilmar Kübarat ameti juhiks saanud Arnold Adams oli eelkäijaist mõnevõrra liberaalsem (Veskimägi 1996: 63), mistõttu võib oletada, et kuigi tsensurite enda kompetents (ja seega oskus kirjasõnas vigu leida) tõusis uute, haritumate töötajate lisandumisega ametisse, võis ajakirjanike-kirjanike töö piiranguterežiimis eelnevaga võrreldes ehk mõnevõrra lihtsustuda.

Kahtlemata on tsensuuri tegevus ENSV-s teema, millega uurijatel on põhjust (ja isegi ehk kohustust) edasi tegeleda. Minu töö eesmärk oli välja selgitada vaid see, mida ENSV KKP süsteem endast oma algusaastail kujutas ning kuidas oli töö korraldatud. Ning ise leian, et selguse ses asjas sain küll: tegemist oli suhteliselt väikese, enamasti paari-kolmekümne põhitöötajast inimesega (kellest suurem osa olid naisterahvad) asutusega, kus oma kohutava põhitööga, sõnavabaduse piiramise ja mineviku olematuks tegemisega meie kõigi õnneks kuigi hästi toime ei tulnud. Neile lisaks veel maakondlikud tsensurid, kes veelgi harvem oma ülesannete kõrgusel seisisid.

Uurimissuundi, kuhu edasi minna, on mitmeid. Ühe näitena oleks kindlasti otstarbekas uurida ENSV tsensuuri tegevust Hruštšovi „sula“ tingimustes, teisalt aga ehk Brežnevi stagnatsiooni ajal. Neid kahte perioodi saaks samas fondis leiduvate dokumentide põhjal ehk isegi võrrelda, töö ei tohiks olla tapvalt mahukas, kuna

dokumente on säilinud märksa vähem kui stalinismiaastaist. See aga ei tähenda, nagu ei võiks või peaks neid ajajärke uurima.

Ka minu poolt uuritud ajavahemikus on veel palju seda, mis vajaks minu töös tehtust täpsemat kirjeldamist. Näiteks tsensuuriameti ja erinevate ametkondade vahekorrad stalinismitingimustes, tsensuuri ja meedia suhted samal ajavahemikul.

Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks oli anda pilt nõukogude tsensuurisüsteemi sisseseadmisest Eesti NSV-s ning selle töökorraldusest ta eksistentsi esimestel tööaastatel.

Uuritavaks ajavahemikuks olid aastad 1940-41 ning 1944-53.

Peahüpoteesiks oli bakalaureusetöös see, et tsensuuriamet töötas neil aastail kehvasti, s.o. ei täitnud neid ootusi, mida panid talle kohalikud parteiliidrid ning nõukogude tsensuurisüsteemi juhid Moskvast.

Peahüpotees leidis töös kinnitust: kehvade töötingimuste, ebakompetentse ja napi töökaadri ning koostööst huvitatud trükiväljaannete ja raamatukogude vähesuse (et mitte öelda puudumise) tõttu ei saanud ENSV KKP oma tööülesannetega hakkama. Kõige otsesemalt väljendub see just raamatukogude ideoloogiliselt ebasobivast kirjandusest „puhastamise“ valdkonnas, selle töö kehva sooritamise eest tuli etteheiteid tsensuuritele nii ENSV asutuse seest kui ka kõrgemalt, Moskva Glavlitist; samuti parteiliinis.

Tsensuuriamet, mida hoolimata ta mitmetest erinevatest nimetustest erinevatel ajavahemikel nimetatakse töös ENSV KKP-ks (ENSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuseks) oli uuritaval ajavahemikul ümmarguselt kolmekümne põhitöötajaga asutus, mille ametnikud võis ülesannete järgi peaaesjalikult kaheks jagada – administratiivne pool (raamatupidaja, sekretär, majandusala juhataja jne.) ning reaalselt tsensuuri teostavad tsensurid-volinikud, kelle arv ametis muutus vastavalt ümberkorraldustega organisatsiooni struktuuris; kõige vähem oli neid 1944. aasta sügisel, täpsemalt 8, enim aga 1953. aastal, mil neid oli (koos Oblitide töötajatega) tsensuuriameti palgal 24.

Lisaks põhikohaga töötajatele kasutas ENSV KKP maakondades ka kohalike volinike abi, keda oli kõige enam ilmselt siis, kui ENSV rajooniline jaotuvus muudeti ja kõik 39 rajooni oma häälekandja ning seega ka tsensuri said. Lisaks maakondlikele volinikele juhiti tähtsamates linnades nagu Tartus ja Pärnus tsensuuritööd kohapeal tegutsevatest tsensuuriameti üksustest. Tartus tegutses aastail 1947- 50 kohalik Gorlit, Pärnus alates 1953. aastast alates aga Oblit, samal ajal loodi Oblit ka Tartusse, mis vahepeal kohaliku tsensuuriametita oli).

Väljaspool Tallinnat tegutsevate tsensurite tööd koordineeriti ringkirjade ning telefonikõnedega, ka komandeeringutega - tihti käisid ENSV KKP töötajad

maakondades järelvalvet tegemas. Tallinnas, ENSV KKP keskuses, tegutseti ja juhiti ENSV tsensuuri omakorda nende juhendite järgi, mida saadi Moskva Glavlitist.

Tsensorite koolituseks korraldati iganädalasi koosolekuid-arutelusid, kus vaeti tehtud vigu; samuti korraldati aeg-ajalt ENSV KKP-s erinevaid õppusi-seminare, kuhu kutsuti kohale ka maakondlikud tsensorid.

Kõigest hoolimata nappis pealesõjaaegsetes stalinismitingimustes tegutsenud ENSV KKP-s töökäsi, tingimused tööks olid viletsad ning ajalehetoimetajad ning raamatukogud ei sallinud tsensoreid. Seetõttu ei suudetud ka partei püstitatud ülesandeid (eelõkige raamatukogude puhastamist) sel määral täide viia, nagu ülevalt poolt sooviti.

The purpose of this study was to give a picture of the installation of Soviet censorship system, Glavlit (the exact name of the apparatus in Estonian was ENSV Kirjandus- ja Kirjastusajade Peavalitsus or ENSV KKP) in Estonia. The years selected for the analysis were 1940-41 and 1944-53. Estonia „entered“ the Soviet Union in 1940 and the totalitarian, stalinist power regime started to settle in.

The main hypothesis of this study was that the ENSV KKP worked inefficiently during these first years of its existence; in other means, it did not work as well as the leaders of the Communist Party (and also the leaders of Glavlit`s head administration in Moscow) wanted it to work.

The main hypothesis was confirmed: the ENSV KKP did not work as efficiently as it should have due to poor working conditions, incompetent staff and the shortage of staff, as well as the lack of publishers and libraries interested in co-operation. Mostly it is seen in the sphere of „cleaning“ the libraries from ideologically unsuitable literature. The censors were reproached because of inefficient work by the leaders of the ENSV KKP as well as the head administration of Glavlit (in Moscow).

The KKP staff consisted of approximately 30 people during the period researched and the staff was divided into administrative office and the censors. The number of censors varied as the rearrangements took place in the structure of the organisation, being the smallest (8) during the autumn of 1944 and the greatest (24) during 1953.

In addition to full-time workers the help of local censors was used in the districts.

To educate the censors, weekly meetings were held where mistakes and new prescriptions from Moscow were discussed. The ENSV KKP also arranged courses and seminars where local censors where invited as well.

Despite of everything the ENSV KKP working in the post-war stalinistic era lacked staff, the working conditions were poor and the newspaper editors and libraries did not tolerate the censors. Due to that the tasks assigned by the Party were not fully executed.

Kasutatud kirjandus ja arhiividokumendid

- Aarelaid, Aili (2000). Topeltnõuetlemise kujunemine sovjetiajal. *Akadeemia*. 12, 4, 755-774.
- Dzirkals, Lilita. (1982). *Media Direction and Control in the USSR*. Press Control around the world. Curry, J.L. & Dassin, J.R. (toim.) New York, Praeger. 87-100.
- EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm (1998). *Akadeemia*. 10, 12, 2656-2659.
- EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm (1999). *Akadeemia*. 11, 10, 2246 – 2248.
- Finding Information in Texts, <http://www2.uiah.fi/projects/metodi/140.htm#lahdekr>, mai 2005.
- Goriaeva, Vodopianova *et. al* (1997) Istorija sovetskoi polititšeskoj tsenzuro: dokumentõ i kommentarii. Rosspen, Moskva.
- Høyer, S., Lauk, E. *et al.* (1993) Towards a Civic Society. Tartu, Baltic Association for Media Research/Nota Baltica Ltd.
- Jakubowicz, Karol (1995). *Media as Agents of Change*. Glasnost and After: Media & Change in Central and Eastern Europe. Paletz. David, Jakubowicz, Karol., *et al.* (toim.) Hampton PR. 19-47.
- Jansen, Sue C. (1991) Censorship. *The Knot that binds Power and Knowledge*. New York, Oxford, Oxford University Press.
- Konrad, Nikolai (1987) Ajaloo mõttest. *Valik ajaloofilosoofilisi töid*. Eesti Raamat: Tallinn.
- Lauk, Epp. (2005) *The Antithesis of the Anglo-American news paradigm: News practices in Soviet journalism*. The Diffusion of the News paradigm: 1850-2000.
- Hoyer, Svennik. Pöttker, Horst. (toim.) Nordicom:Gothenburg (in print)
- Lauk, Epp. (1999) *Practice of Soviet Censorship in the Press*. Nordicom Information. 21, 3, 27-39.
- Lendvai, Paul. (1981) *The Party's Sharpest Weapon*. The Bureucracy of Truth. How Communist Governments Manage the News. Burnett Books, London, 17-52.
- Lepik, Peet (2000). Antikultuuri fenomen nõukogude kultuuris. *Akadeemia*. 12, 4, 718-753.
- Lotman, Piret. (1995) *Tsensuur kui usuvastase võitluse meetod Nõukogude okupatsiooni algul Eestis*. Eesti Rahvusraamatukogu toimetised 4: Uurimusi tsensuurist. Lotman, Piret. (toim) Tallinn, Eesti Rahvusraamatukogu. 120-142.
- Luik, Mart. (1992) „Glavliti tegevus Eestis aastatel 1944-50. *Kursusetöö*.“ Tartu.

- Maimik, Peeter (1994). *Eesti ajakirjandus nõukogude tsensuuri all*. Eesti ajakirjanduse ajaloost IX. Lauk, Epp. (toim.) Tartu, Tartu Ülikooli ajaloolisest osakond. 85-105
- Maimik, Peeter. (1996) *Tõkkes ajalehtede-ajakirjade trükkimise teel enne tsensuuri kaotamist Eestis*. Eesti ajakirjanduse ajaloost X. Maimik, Peeter. (toim.) Tartu, Tartu Ülikooli ajakirjanduse osakond. 99-107.
- Medijainen, Eero (1991). *Esimene nõukogude võimu aasta Eesti raamatukogudes*. Tsensur Eesti raamatukogus. Tallinn. lk. 31.
- Mertelsmann, Olaf. (2003). *The sovietization of the Baltic States*. Tartu. Kleio.
- Novosel, Pavao (1995). *The Iron Law of Communication*. Glasnost and After: Media & Change in Central and Eastern Europe. Paletz, D, Jakubowicz, K., *et al.* (toim.) Hampton PR. 9-17.
- Orwell, George (1964) *Nineteen eighty-four*. Penguin Books in Association with Secker and Warburg.
- Rajasalu, Inda.(1993) *Riiklik propaganda Talitus ja eesti nimi*. Tundmatu Eesti Vabariik. Tartu Ülikooli lähiajaloo kateeder. Jaan Tõnissoni instituut. Tallinn 1993. 96-97.
- Rudi, Erle. (2003) „Eesti Raadio organisatsiooni areng ja kaadripoliitika 1950. aastatel. *Bakalaureusetöö*.“ Tartu.
- Soviet Censorship and Censorship Evasion. <http://is2.dal.ca/~mckelvey/glavlit.html>. märts, 2005.
- Splichal, Slavko. (2002) *In search of the roots: deconstructing the institution of freedom of the press*. Freedom of speech as a privilege of learned man. Principles of publicity and press freedom. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2002, pp. 17-27.
- Tannberg, Tõnu. (2004) *1953. aasta amnestia: kas ainult varaste ja sulide vabastamine?*. Tuna. 7. 3, 37- 51.
- Vahtre, Sulev. (1994) Eesti ajalugu. *Kronoloogia*. Tallinn, Olion.
- Vaniko, Maio. „Kultuuriajakirjanduse nõukogustamise ja kontrollimise algus Eestis Sirbi ja Vasara näitel. *Bakalaureusetöö*“ Tartu.
- Veskimägi, Kaljo - Olev (1996) *Nõukogude unelaadne elu*. Tallinn, Kaljo-Olev Veskimägi.
- A. Põderi kiri sm. Kuusikule EKP Kaadrite Osakonda. (ERA F. R-17 nim.3 sü. 2. lk 12)

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Sõjaliste ja riiklike Saladuste Trükis Avaldamise Vältimise Peavalitsuse põhimäärus. (ERA. F. R-17, nim. 3, sü. 34, lk 8-14)

ENSV KKP bulletään nr. 1 (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 7, Lk. 3)

ENSV KKP bulletään nr. 2 (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 7, Lk. 6)

ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F R-17.nim. 2 sü. 1, lk.9)

ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17. nim. 2 sü. 1, lk. 11)

ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17nim.2 sü.1 lk.13).

ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17, nim. 2, sü.1, lk. 15)

ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk 17)

ENSV KKP koosseisu tabel (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk.19)

ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 23)

ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 24)

ENSV KKP kosseisu tabel. (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 26)

ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17, nim. 2 ,sü. 1, lk. 27)

ENSV KKP kosseisu tabel. (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk 28).

ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 32)

ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 105)

ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 152)

ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk. 186-187)

ENSV KKP teatis EKP Kaadrite osakonda. (ERA F. R-17, nim. 2, sü. 1, lk 33).

ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad. (ERA F. R-17, nim. 1-k sü. 1. lk. 12- 79)

ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F. R-17, nim.1-k, sü. 4. lk. 7 - 56)

ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F. R-17, nim.1-k, sü. 6. lk. 10 -109)

ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F. R-17, nim.1-k, sü. 8. lk. 7-117)

ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F. R-17, nim.1-k, sü. 10. lk. 6-129)

ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F. R-17, nim.1-k, sü. 12. lk. 1-144)

ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F.R-17, nim.1-k, sü. 14. lk. 1-311)

ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F.R-17, nim.1-k, sü. 16. lk. 2-221)

ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F.R-17, nim.1-k, sü. 19 lk. 14-63)

ENSV KKP ülema L. Pälli aruanne N. Karotammele ENSV KKP tegevuse kohta aastail 1941-48 (ERA F. R-17, nim. 5. sü. 5)

ENSV KKP ülema asetäitja L. Pälli kiri EKP Kaadrite Osakonda sm. Kuusikule (ERA F R-17, nim. 3, sü. 2, lk. 23).

Infokiri (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 7, lk. 18)

Infokiri. (ERA F. R-17, nim. 3. sü. 7, lk. 28)

Infokiri (ERA F. R-17, nim. 3. sü. 7, lk. 35)

Infokiri maakondlikele tsensoritele (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 7, lk. 13)

J. Ottenderi kiri sm. Kuusikule EKP Kaadrite Osakonda. (ERA F. R-17 nim.3, sü. 2, lk. 14)

J. Ottenderi kiri N. Karotammele (ERA F. R-17, nim.3, sü. 2, lk 1-2)

Käskkiri (ERA F. R-17, nim. 3. sü. 10, lk. 28)

Leoniida Pälli teade. (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 6, lk. 3)

Määrus ENSV KKP asutamisest. (ERA. F. R-17, nim. 1, sü. 5, lk.1)

Määrus palga välja maksmisest ajutistele tööjõududele ajalehtede alal. (ERA F. R-17, nim. 1, sü. 7, lk .3)

Määrus palgatõusust ENSV KKP-s. (ERA F. R-17, nim.1, sü. 7, lk. 2).

Määrus tsensorite palgatõusust. (ERA f. R- 17 nim. 1 sü. 7, lk. 8)

NSVL Glavliti määrus (ERA F. R-17, nim. 1-k, Sü. 6. lk. 1).

Palgakviitung. (ERA F. R-17, nim. 1, sü. 7. lk. 1)

Raamatukogude läbivaatamise tööst osavõtjate tabel. (ERA F R-17, nim.1, sü. 7. lk. 2).

Reeglid trükitoodete tootmise ja ilmumise kohta. (ERA F. R-17, nim. 1, sü. 5, lk. 4-10)

Ringkiri (ERA F. R-17, nim. 3. sü. 10, lk 7)

Ringkiri kõigile volinikele (ERA F. R-17, nim. 3, sü. 7, lk. 10)

Ringkiri maakonnavolinikele. (ERA F. R-17, nim. 3. sü. 7, lk. 22)

Seletuskiri Riikliku Kirjastuskeskuse põhimääruse kavale. (ERA F. R-17, nim. 1. sü 9, lk 42-47).

Tsensorite nõupidamiste ja õppuste päevik. 21.01.48 – 25.12.56 (ERA F. R-17 nim. 3 sü. 8 lk. 1-57)

Tsirkulaar. (ERA F. R-17, nim. 3. sü. 7. lk. 20)

Tsirkulaar. (ERA F. R-17, nim. 3. sü. 7, lk. 21)

Tabelid

Tabel 1

	23.Okt.40	Okt-dets.1940
Tallinna osakond		
Ülem	1	1
Erisektori ja kaadrite osakonna juhataja		1
Sekretär – tõlk		1
Masinakirjutaja – tõlk		1
Raamatupidaja - kassapidaja (laekur)		1
Koristaja-käskjalg		1
Autojuht		1
Volinikud (tsensorigid):		
Ajalehtede alal		5
Ajakirjade ja raamatute alal		6
Raadio alal		1
ETA juures		1
Väiketrukitoodete alal		2
Kujutava kunsti toodete alal		1
Volinik (Tsensor)		2
Peavalitsuse inspektori kt.		1
Trükikodade inspektor		1
Vaneminspektor raamatukogude ja raamtukaupluste alal		1
Vaneminspektor poliitilise järelkontrolli alal		2
Tööjõud		3
Ajutised tööjõud		4
Osaline tööjõud		1
Tehniline (töö)jõud	3	
Raamatukogude läbivaatajad (iseloomult samuti ajutine tööjõud)		7
ENSV KKP koosseisu kuuluvad inimesed, kelle täpne amet on märkimata	19	
KOKKU:	23	45

Tabel on koostatud järgmiste arhiividokumentide põhjal:

Määrus palga välja maksmisest ajutistele tööjõududele ajalehtede alal. (ERA F R-17, nim. 1. sü. 7. lk .3)

Määrus palgatõusust ENSV KKP-s. (ERA F. R-17, nim.1, sü. 7. lk. 2).

Määrus tsensorite palgatõusust. (ERA R. 17 nim. 1 sü. 7 lk. 8)

Palgakviitung. (ERA F R-17, nim.1, sü. 7. lk. 1)

Raamatukogude läbivaatamise tööst osavõtjate tabel. (ERA F R-17, nim.1, sü. 7. lk. 2).

Tabel 2	Aug.44	28.04.1945	Apr.46	20.09.1946	17.05.1947	18.07.1947	13.04.1948	Nov.48
Tallinna osakond								
Ülem	1	1	1	1	1	1	1	1
Ülema abi	1	1	1	1	1	1	1	1
Raamatupidaja – kassapidaja (laekur)	1	1	1	1	1	1		
Koristaja-käskjalg	1	1	1	1	1	1	1	1
Autojuht						1	1	1
Eriosakonna juhataja (ülem)	1	1	1	1	1	1	1	1
Pearaamatupidaja	1	1	1	1	1	1	1	1
Sekretär-masinakirjutaja	1	1	1					
Eelkontrolli osakonna ülem							1	1
Järelkontrolli osakonna ülem							1	1
Majandusala juhataja							1	1
Volinik (Tsensor)	6	15	15	15	15	12	10	11
Maakondlikud volinikud (tsensorid)	2	2	7	7	7	5	5	5
Tartu osakond								
Ülem						1	1	1
Volinik (tsensor)						3	3	3
Koristaja – käskjalg						1	1	1
KOKKU	15	24	29	28	28	29	29	30

Tabel 3

	26.11.1948	3.02.1948	3.02.1949	14.04.1949	12.03.1950	11.04.1950
Tallinna osakond						
Ülem	1	1	1	1	1	1
Ülema abi	1	1	1	1	1	1
Koristaja-käskjalg	1	1	1	1	1	1
Autojuht	1	1	1	1	1	
Eriosakonna juhataja (ülem)	1	1	1	1	1	1
Pearaamatupidaja	1	1	1	1	1	1
Sekretär-masinakirjutaja						
Eelkontrolli osakonna ülem	1	1	1	1	1	1
Järelkontrolli osakonna ülem	1	1	1	1	1	1
Majandusala juhataja	1	1	1	1	1	1
Volinik (Tsensor)	11	12	13	13	13	13
Maakondlikud volinikud (tsensorid)	5	5	5	5	5	5
Tartu osakond						
Ülem	1	1	1	1	1	1
Volinik (tsensor)	3	3	3	3	3	3
Koristaja – käskjalg	1	1	1	1	1	1
KOKKU	30	31	32	32	32	31

Tabel 4	06.04.51	12.03.52	16.03.53
Tallinna osakond			
Ülem	1	1	1
Ülema abi (asetäitja)	1	1	1
Koristaja-käskjalg	1	1	1
Autojuht			1
Eriosakonna juhataja (ülem)	1	1	1
Pearaamatupidaja	1	1	1
Eelkontrolli osakonna ülem	1		1
Järelkontrolli osakonna ülem	1	1	1
Majandusala juhataja	1	1	1
Volinik (Tsensor)	18	16	16
Maakondlikud volinikud (tsensordid)	5	7	1
Tartu osakond (Oblit)			
Ülem			1
Volinik (tsensor)			2
Volinik Võru rajoonis			1
Eriosakonna ülem			1
Koristaja			1
Pärnu osakond (Oblit)			
Ülem			1
Volinik (tsensor)			2
Volinik Haapsalu rajoonis			1
Volinik Viljandi rajoonis			1
Eriosakonna ülem			1
Koristaja			1
KOKKU	31	30	36

Tabelid 2-4 on koostatud järgmiste arhiivimaterjalide põhjal
 ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F R-17.nim.2 sü. 1 lk.9)
 ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17. nim.2 sü. 1 lk. 11)
 ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17nim.2 sü.1 lk.13).
 ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17 nim.2 sü.1 lk. 15)
 ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17. nim.2 sü. 1 lk 17)
 ENSV KKP koosseisu tabel (ERA F. R-17. nim.2 sü. 1 lk.19)
 ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17. nim.2 sü. 1 lk. 23)
 ENSV KKP koosseisu tabel. (ERA F. R-17. nim.2 sü. 1 lk. 24)

ENSV KKP kosseisu tabel. (ERA F. R-17. nim.2 sü. 1 lk. 26)

ENSV KKP kosseisu tabel. (ERA F. R-17. nim.2 sü. 1 lk. 27)

ENSV KKP kosseisu tabel. (ERA F. R-17. nim.2 sü. 1 lk 28).

ENSV KKP kosseisu tabel. (ERA F. R-17. nim.2 sü. 1 lk. 32)

ENSV KKP kosseisu tabel. (ERA F. R-17 nim.2 sü.1 lk. 105)

ENSV KKP kosseisu tabel. (ERA F. R-17 nim.2 sü.1 lk. 152)

ENSV KKP kosseisu tabel. (ERA F. R-17 nim.2 sü.1 lk. 186-187)

Tabel 5	Komandeeringud ENSV KKP-s 1948-53		
Kuupäev	Komandeeringupaik	Komandeeringud	Põhjus
06-10.10.19	Järvamaa	Hallisoo, Laikre	(puudub)
03-09.11.1947	Hiiumaa	Hallisoo	Rmtk kontroll
12-16.11.1947	Harjumaa	Hallisoo	(puudub)
17-21.11.1947	Leningrad	Plukk, Matsel, Kõrgvee	Juhtnõõride saamine
14-19.03.1948	Riia	Päll, Jürna, Sevastjanov, Eigo, Laikre	Nõupidamised
02.-10.08.1948	Leningrad	Sevastjanov	Eksamid
12.-15.08.1948	Tartu	Päll	<i>"Lahendama Tartu osakonnas tekkinud olukorda"</i>
22.10-01.11.48	Moskva	Päll	Aruande esitamine
02.-11.01.1949	Leningrad	Sevastjanov	Kutseksam
03-13.01.1949	Tartu	Burtseva	Eksamid
14.-21.01.1949	Tartu	Burtseva	Rmtk kontroll
09.-19.02.1949	Moskva	Päll	<i>"Moskva väljakutse"</i>
15.06-05.07.49	Tartu	Burtseva	Eksamid
05.-07.07.1949	Tartu	Burtseva	Rmtk kontroll
02.-11.01.1950	Leningrad	Sevastjanov	Eksamid
02.-11.01.1950	Tartu	Burtseva	Eksamid
al.12.01.1950	Tartu	Burtseva	Rmtk kontroll
al. 02.01.1951	Tartu	Burtseva	Rmtk kontroll
01.-12.02.1951	Leningrad	Sevastjanov	<i>"Tutvuma järelkontrolli tööga"</i>
02.-05.03.1951	Elva	Kübar	<i>"Tutvuma ts.tööga"</i>
11.-22.03.1951	Moskva	Kübar	<i>"Moskva väljakutse"</i>
al. 27.03.1951	Jõgeva, Põltsamaa	Sevastjanov	Järelevalve
05.-10.04.1951	Rakvere ja Jõhvi raj.	Tohver, Matsel	Ts. olukorra kontroll
18.-25.06.1951	Moskva	Kübar	<i>"Moskva väljakutse"</i>
30.07-10.08.51	Leningrad	Sevastjanov	<i>"Obliti tööga tutvuma"</i>
al 17.09.1951	Viljandi	Sevastjanov, Kimber	Ts. ja rmtk olukorra kontroll
al. 09.10.1951	Pärnu, Kilingi-Nõmme, Abja, Tõrva raj.-d	Kübar, Matsel	<i>"Olukorda kontrollima"</i>
20.-28.10.1951	Moskva	Kõrgvee	Kvartaliaruande ja eelarve esitamine Moskva Glavlitile (puudub)
al.15.12.1951	Rakvere, Märjamaa, Tapa ja Kiviõli raj.-d	Sevastjanov, Mäeots	(puudub)
17.-22.12.1951	Antsla, Otepää, Elva raj.-d	Simson	Ts. olukordade kontroll
al. 25.12.1951	Tartu	Kimber	Trükikodade kontroll
15.-17.03.1952	Rapla, Jõgeva raj.-d	Kübar, Mäeots	Ts. töö kontroll
22.-25.03.1952	Narva	Kübar	(puudub)
18.-24.05.1952	Moskva	Kübar	<i>"Moskva väljakutse"</i>
13.06-03.07.52	Tartu	Burtseva	Rmtk kontroll
02.-05.05.1952	Pärnu	Kübar	Obliti organiseerimine
20.-22.06.1952	Tartu	Kübar	Obliti organiseerimine
05.-08.07.1952	Tartu	Burtseva	Rmtk kontroll
28.07-04.08.51	Riia	Kübar, Jürna, Matsel, Rajasalu, Jannus, Laanelepp	Nõupidamine

28.-29.11.1952	Tartu	Kübar, Matsel, Rajasalu	Rajoonits. Nõupidamine
25.12.1952	Pärnu	Kübar, Matsel, Grünberg, Rajasalu.	Rajoonits. Nõupidamine
07.-21.12.1952	Saaremaa	Kübar, Laanelepp	(puudub)
27.04-11.05.53	Tartu	Kübar	(puudub)
17.-22.05.1953		Kübar, Repson, Matsel	Tartu valitsuse töö Kontroll

Tabel on koostatud järgmiste arhiivimaterjalide põhjal:

- ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad. (ERA F. R-17, Nim.1-k Sü. 1. lk. 12- 79)
- ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F. R-17, Nim.1-k Sü. 4. lk. 7 - 56)
- ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F. R-17, Nim.1-k Sü. 6. lk. 10 -109)
- ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F. R-17, Nim.1-k Sü. 8. lk. 7-117)
- ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F. R-17, Nim.1-k Sü. 10. lk. 6-129)
- ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F. R-17, Nim.1-k Sü. 12. lk. 1-144)
- ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F.R-17, Nim.1-k Sü. 14. lk. 1-311)
- ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F.R-17, Nim.1-k Sü. 16. lk. 2-221)
- ENSV KKP ülema määrused ja käskkirjad (ERA F.R-17, Nim.1-k Sü. 19 lk. 14-63)

Näiteid dokumentidest

1. ENSV KKP asutamismäärus 23. oktoobrist 1940 (ERA F. R-17, nim. 1, sü. 5, lk. 1).
2. Koosseisude tabel: ENSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse nimestikuline koosseis aprillist 1945 (ERA F. R-17, nim. 2, sü.1, lk. 15).
3. Lehekülg dokumendist «Tsensorite nõupidamiste ja õppuste päevik. 21.01.48 – 25.12 56» (ERA F. R-17, nim.3, sü.8, lk. 3).